תנ״ך · ראשונים · אבן עזרא · כתובים

אבן עזרא על משלי

משה קמחי, רבנו אברהם אבן עזרא [הראב"ע]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אבן עזרא על משלי

משה קמחי, רבנו אברהם אבן עזרא [הראב"ע]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אבן-עזרא-על-משלי/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 6
פרק ג 7
פרק ד 10
פרק ה 11
פרק ו 12
פרק ז 15
פרק ח 17
פרק ט 21
פרק י 24
פרק יא 29
פרק יב 32
פרק יג 35
פרק יד 38
פרק טו 43
פרק טז 47
פרק יז 50
פרק יח 53
פרק יט 56
פרק כ 59
פרק כא 62
פרק כב 66
פרק כג 69
פרק כד 72
פרק כה 75
פרק כו 79
פרק כז 83
פרק כח 86
פרק כט 89
פרק ל 92
פרק לא 98

פרק א

פסוק א

משלי שלמה וגומר - זה חלק האזהרה הודיע בו מעלת החכמה הקדומה, כי בה נברא יש מבלי מה, והזהיר להדבק בה ולסור מן האשה הזעומה, והוכיח להמית הפתאות ותאות הנוצר מן האדמה ולהחיות הנשמה התמימה.

בן דוד - לספר מעלתו שהיה בן חכם ומשכיל.

מלך - כי בעבור חכמתם מלכו שניהם על ישראל, או שהיה מלך עם חכם ונבון ומלך שם התואר, כמו עבד ארך אבר.

פסוק ב

לדעת - התי"ו נוסף וכן לקחת וכן הלמ"ד וטעם במשלים: ידע האדם, חכמה והיא שרש הכל שהוא ירא ה', שנאמר: ראשית חכמה יראת ה', ומוסר לשמור מצותיו. ויש אומרים: המנהג בן עם הארץ, בינה להבדיל בין דבר לדבר, שלא ישים חשך לאור ואור לחשך.

פסוק ג

לקחת - השמיעה והלמוד מפי המוסר הם הלקיחה.

השכל - שם הפועל והוא חסר וי"ו.

צדק - כולל עבודת האלהים וכל מעשה הטוב.

משפט - שישפוט בין איש ובין רעהו.

ומישרים - שידבר היושב במשפט. ויש אומרים: השכל לדעת לעשות צדק.

פסוק ד

לתת - על משקל הרה ללת מן יללה. והנכון לתנת ללכת על משקל לשבת, וטעמו: יבינו לתת בהם לפתאים ערמה, שיסירו הפתיות מהם, כיון שלא יוכלו להשיג חכמה ובינה, יבינו דרכם בעולם הזה ואיך יחיו, שנאמר: חכמת ערום הבין דרכו.

לנער - ולתת לנער במשלים דעת ואל"ף פתאים תחת יו"ד פתי וכן רפאים, ואם הנזהר חכם - יוסיף לקח, ואם נבון - תחבולות יקנה וכל זה:

פסוק ו

להבין - משל ומליצה וחידות משל שממנו יוצא דבר אחר, חידה דבר מכוסה ואינו מובן עד שיפורש שנאמר: הלא אלה כלם עליו משל ישאו ולקח יקרא כן, בעבור מה שיקח אדם מן הדעת. וכן: מה יקחך לבך ותחבולות ענין עצה ומחשבה, והעד: מחשבות צדיקים משפט וגומר. וכן: חובליך והטעם תחבולות יקנה, בעבור שיבין משל ומליצה ודברי חכמים אחרים.

פסוק ז
יראת - יודיע כי ראשית הדעת והמוסר הוא, שיהיה ירא שמים אף על פי שחכמת היראה והמוסר אוילים יבוזו, אין ראוי לבוז אותם על כן אחריו.

פסוק ח
שמע בני מוסר וגו', תורת אמך - כי האשה חכמה מורה הדרך הישרה לבנה, כבת שבע שהיא יסרה למואל ומלת אל לשון פיוס, מן המענה ומהם אלקום עמו אל מות.

פסוק ט
כי לוית - חסר כ"ף, והוא מענין: ילוה אישי, ופירושו: כחבור דבר חן, כן הם המוסר והתורה נאים לראשך.
לגרגרותיך - סביבות הגרון נקראו גרגרות. וכן על צוארי בנימין. וכן סביבות הראש, מראשותיו:

פסוק יא
אם לדם - לשפוך דם.
חנם - מלשון: חנן אלהים מלשון מתנה והמ"ם נוסף כמו ריקם.

פסוק יב
נבלעם - ותמימים - יהיו נבלעים כיורדי בור, פרוש אחר: שלמים כלם שאול, פירש מטה, פעם בלשון זכר ערום שאול. ופעם בלשון נקבה, שאול מתחת רגזה לך:

פסוק יג
כל הון - ממון מכסף וזהב.
שלל - בגדים.

פסוק יז
כי חנם - שלא יראה הרשת ולא יפחד ממנה עד שינוח בה יראה האוכל שבה ולא הרשת, כך הם יראו מה שיקחו ויאמרו: כל הון יקר נמצא לא יראו הרשת, שהם הולכים עליה, שנאמר כי שלח ברשת ברגליו.

פסוק יט
כן, נפש בעליו - הנגזל יקח הגוזל.

פסוק כ
חכמות - הודיע כי כאשר יסרתיך כן החכמה מזהרת הפתאים, וזה דרך משל.
בחוץ - שבה המון העם.
תרונה - ענין קריאה, כמו ותעבור הרנה.

ברחובות - במקום העוברים והשבים.

פסוק כא
בפתחי - בעבור היוצאים והבאים.
בעיר אמריה - מוסריה חסר, או תאמר בצרי במקום פתח, והטעם: או בעיר אמרי מוסריה תאמר, כאשר אין השערים פתוחים.

פסוק כב
עד, תאהבו פתי - תדברו לבני אדם, שיאהבו הפתיות שם התאר.

פסוק כג
תשובו - עד מתי תשובו לשמוע תוכחתי.
אביעה - מן נחל נובע.

פסוק כו
גם אני באידכם - יתכן שהוא מלשון ואיד יעלה, כענין יום ענן וערפל.

פסוק לב
כי משובת - מן: בשובה ונחת והענין ושלות כסילים ופירושו: מנוחת פתאים תאבדם, היא תהרגם, כי בהיות להם מנוחה יעשו רשע, וכשהם שלוים מפגעי העולם השלוה תאבדם. פירוש אחר מענין: שלו כל בוגדי בגד כמו אשר חוטא עושה רע וגומר, על כן מלא לב וגומר והוא הנכון.

פסוק לג
ושומע לי - וכל זה דבר החכמה, שנאמר: חכמות בחוץ תרונה.

פרק ב

פסוק א
בני אם תקח אמרי וגו' - אז תבין צדק הנזכרים בראש הספר, וכאשר תשיג לזה המקום ואמר: כי תבוא חכמה היא תבוא לך, כמו איש לביתו.
תבונה תנצרכה – להצילך מאשה זרה.

פסוק ז
תושיה - התי"ו נוסף מן יש ותקרא כן החכמה, בעבור שהיא יש ועומדת לעד והשם יצפננה לישרים, בעבור שינצרו בה ארחות משפט - והם המצות.
ודרך חסידיו ישמור – השם, כאשר ישמרו האורחות.

פסוק ט
אז תבין - מושך שנים עמו וכן הוא: תבין מישרים, ותבין כל מעגל טוב.

פסוק י
כי תבוא - כאשר תבוא חכמה בלבך,
ינעם - בלשון זכר, כמו: דעת לנבון נקל.

פסוק יא
תנצרכה - כדי שתצילך מדרך איש רע.

פסוק יב
תהפוכות - הדברים שאינם על תקונם והענין העוזבים ארחות יושר והם תהפוכות.

פסוק יד
בתהפוכות רע - פירוש איש רע.
ונלוזים - מעוקלים.

פסוק טז
להצילך - פירושו כי כאשר התבונה תנצרכה מאיש רע, כן תצילך מאשה רעה ונכריה, בעבור שלא למדו מעשה הטוב, כאילו הם מזרע זר ונכרי.

פסוק יז
ברית אלהיה - כי הנשים נכנסות עם האנשים בברית השם, שלא יבגוד ואיש באשתו והיא בגדה בזרותה, פרוש אחר: שם שמו ביניהם ואם הוסר מהם, נותר אש ואש.

פסוק יח
כי שחה - האשה עצמה שחה אל מות שהוא ביתה והוא עומד ואיננו יוצא כאשר חשבו רבים.
רפאים - מתים והוא מלשון נרפים, בעבור שתשש כחם, כענין וגבר ימות ויחלש.

פסוק יט
כל באיה - באים אליה,
לא ישובון - מדרכם הרע ולא יוכלו להשיג ארחות חיי נפש.

פרק ג

פסוק א
בני יוסיפו לך - התורה והמצוה.

פסוק ג
קשרם כתבם - על התורה והמצוה, כי השם ישלח חסדו ואמתו לנצרך ולא יעזבוך, על כן קשרם וגו' והטעם שלא תשכחם. פרוש אחר: עשה אתה שלא יעזבוך חסד ואמת, קשרם וגומר ומצא פירוש ותמצא.

פסוק ה
בטח אל ה' - כמו על, והטעם: אם למדת תבונה אל תשען עליה, שתאמר היא תשמרני, אלא בטח על השם.

פסוק ו
בכל דרכיך - עסקיך ובחכמתך דעהו, על משקל שאהו.

פסוק ז
אל תהי חכם בעיניך - שתאמר בחכמתי אישר ארחי, וסור מרע ממעשה הרע, ואז ירפאך השם מכל מחלה.

פסוק ח
לשרך - הזכירו כי הוא מוסד הגידים ובו יכנס הדם להם בבטן האם. והטעם: תוקף כמו שריר וקיים.

פסוק י
יפרוצו - יפוצו מרוב עד שיפרצו פרץ ביקבים.

פסוק יא
מוסר ה' - אשרי אדם מצא חכמה, כי בה ישמר מחטוא ולא יבואו עליו ייסורין.

פסוק יג
יפיק - יוציא תבונה מאחר וילמדנה.

פסוק טו
חפציך - כל דבר שתחפוץ.
ישוו - מענין ולמלך אין שוה ופירש אין העם שוה כלום ונחשב למלך שיניחם, כי הוא עם מפוזר ומפורד ונבזה.

פסוק טז
עושר וכבוד - משל שהחכמה תביאהו לשתי מעלות.

פסוק יז
דרכי נועם - שינעמו ויערבו לו.
נתיבותיה - נתיבות שלום.

פסוק יח
עץ - כעץ חיים, שהאוכל מפריו יחיה שנים רבות.
ותומכיה - שלא יעזבוה כאשר אמר, כי החכמה תחיה האדם, שהוא עולם קטן.

פסוק יט
ה' בחכמה יסד ארץ - ספר מעלתה, שבה נברא העולם העליון.

פסוק כ
בדעתו תהומות נבקעו - להשקות בהם חיה ועוף.

פסוק כא
אל ילוזו - הנכון: תלוזנה, כי על התושיה והמזמה ידבר כמו: ויחמו הצאן.

פסוק כג
אז, לא תגוף - פועל יוצא, והענין שלא תשימהו כאבן נגף, כאשר תלמד התושיה.

פסוק כז
אל תמנע טוב מבעליו - העני. פרוש אחר: מבעל הטוב.

פסוק כח
לך ושוב - כי הוא דרך בזיון.

פסוק לב
ישרים סודו - עם ישרים נודע סודו ועצתו, ממה שהוא גוזר להביא על הרשע.

פסוק לג
מארת - מן ארור והוא חסרון.

פסוק לד
אם ללצים - הפסוק הזה דבק בעליון ולצים מן ליצנות.
יליץ - מן כי המליץ פירש: השם יברך נוה הצדיקים. אם ללצים ידבר הצדיק, ויזהיר לסור מן דרך הליצנות ולענוים – ולמוכיחים, יתן חן, כלומר יתן חנם בעיני כל אדם והענוים הם הצנועים מדבר ליצנות.
פרוש אחר: אם ללצים - השם יליץ, יתן גמול הליצנות.
ולענוים יתן חן - כמו חן וחסד להם.

פסוק לה
כבוד - השם ינחילם כבוד הממון והעושר, אבל הכסילים ירומו הקלון עליהם. והטעם: שיסבבו שיקלום בני אדם.

מרים קלון - על כל אחד ידבר, כמו: וצדיקים ככפיר יבטח. פרוש אחר: כסיל מרים ומכבד איש.
קלון - כמו בא זדון, חסר איש.

פרק ד

פסוק א
שמעו בנים - אחר שהזהיר בנו הוכיח בנים אחרים, שישמעו מוסר אביהם אף על פי שהם רכים לאביהם נחשב כמוני.

פסוק ו
אל תעזבה - החכמה, כי היא תשמרך מצרה.

פסוק ז
ראשית חכמה קנה חכמה - במקצת הונך ואם לא תוכל לדעתה, תן כל הונך.

פסוק ח
סלסלה - הגביהה ורוממה מן סולו לרוכב,
תכבדך - תשימך במעלת הכבוד.
כי תחבקנה - ללמוד אותה תמיד.

פסוק ט
תמגנך - מן: מגן צריך.

פסוק יא
בדרך חכמה - בעבור דרך חכמה שתלמדה.

פסוק יב
בלכתך - כאשר תלך בדרך החכמה.

פסוק יג
נצרה - ראוי להיות בפתח והה"א כנוי לחכמה, הנזכרת למעלה בדרך החכמה. והטעם: החזק במוסר שיסרתיך ללכת בה.

פסוק טו
פרעהו - מן ותפרעו כל עצתי מן למפרע:
שטה - סור.

פסוק יח
ואורח צדיקים - חסר. והנכון: אור אורח צדיקים.

פסוק כ
בני - לדברי:

פסוק כג
מכל משמר - הם מצות לא תעשה, שהאדם ראוי לישמר מהם פרוש אחר: יותר מכל משמר נצור לבך מלהרהר רע.
כי ממנו תוצאות חיים - והוא כמלך בגוף.

פסוק כה
יישירו - יבחרו הדרך הישרה.

פסוק כו
פלס - במאזני המחשבה וראה אי זה דרך טוב.
וכל דרכיך יכונו - כאשר תפלסם.

פסוק כז
אל תט - מהמעגל אשר תבחר.
הסר רגליך מרע - מדרך רע שלא תבחר בו.

פרק ה

פסוק א
בני לחכמתי - [לשמור מזמות - שתשמור המזימות בלבך, ינצורו בעסק הלמוד:]

פסוק ב
[בני לחכמתי] - לשמור מזמות - שתשמור המזימות בלבך, ינצורו בעסק הלמוד:

פסוק ה
רגליה - יורדות למות ולשאול יורדות צעדיה, אשר יתמכוה.

פסוק ו
תי"ו תפלס. ותי"ו תדע. לנוכח המוזהר והוא בני לחכמתי הקשיבה.
נעו מעגלותיה - חסר וכן הוא נעו רגליו מעגלותיה, או המעגלות הם ינועו על דרך משל, כאילו הם נעות ומניעות הזרה ופירוש ראשון נכון. וכן הפירוש ארח, שתשים בו חיים אולי תפלס ותבחרהו נעו מעגלותיה והטעם: הורדתיה לשאול פתאום ולא תרגיש אתה עד רדתה, שמא תוסר אתה ותפלס אורח חיים. פרוש אחר: במקום שתפלס אורח חיים נעו מעגלותיה והיא לא תדע.

פסוק ז
ועתה בנים.

פסוק יד
כמעט עדה - כמו שנה מן הנועדים, כמעט שתבוא עוד מעט מן הצרות.
הייתי – תחת אהיה. פרוש אחר: כמעט שאוחיל ויעבור יצר הרע לא עשיתי כן אלא הייתי בכל רע.

פסוק טו
בורך - מקוה מים,
בארך - נובע מים, פירוש שידבק באשתו ולא בזולתה.

פסוק טז
יפוצו - פירוש יזלו מימי בארך עד שיפוצו מעיינותיך אל החוץ, והוא משל על רוב הבנים.

פסוק יז
יהיו לך - הפלגים, שהם הבנים הכשרים.

פסוק יח
מקורך - מקור הבנים.

פסוק יט
אילת אהבים - שהוא אוהבה והיא מוצאת חן בעיניו.

פסוק כ
תשגה - תחשב כשוגה אם תמיד תתעסק באהבתה וכ"ש בזולתה, וזהו שאמרו באשתו, אמרו: כי המרבה באהבת אשתו ומשיח עמה תמיד יותר מדאי הוא שוגה, כי אהבת האשה תסיר האדם מעבודת השם.

פסוק כג
ימות באין מוסר - בעבור שאין מקבל מוסר ובעבור רוב אולתו, ישגה דרך הישרה.

פרק ו

פסוק א
בני אם ערבת, תקעת לזר כפיך - לזר המלוה תקעת כפיך לפרוע החוב, הוא המוקש שנלכדת בו, הם אמרי פיך.

פסוק ג
כי באת - אף על פי, כמו: כי רכב ברזל, כי עם קשה עורף.

בכף - ברשותו, כמו: מן הבא בידו, התרפס מן ברגלה רפסה והטעם לך אליו והכנע והיה לו למרמס.
ורהב - פועל עומד והוא סבות דבק עם רעך.

פסוק ד
אל תתן - אחר התרפסך ותיגע ולא תישן, עד שתפרע החוב. אז תנצל, כצבי שימלט מיד אדם.

פסוק ו
אל נמלה - שהיא מקטני ארץ ותלמוד מחכמתם.

פסוק ז
אשר אין לה קצין - שיכריחנה לעשות כן אלא מחכמתה תכין לחמה.

פסוק ט
אתה עצל, מתי תקום תעור משנתך?

פסוק י
מעט שנות - בלשון רז"ל, והטעם: תישן פעם אחר פעם, תישן מעט ותנום מעט ותחבק ידיך שלא תיגע.

פסוק יא
והנה יבא רישך כמהלך - כאורח הבא שלא יודע עד בואו, ומחסורך יבוא כאיש הבא במגן לנצח אחר.

פסוק יב
אדם בליעל - אלו הם ענייניו.

פסוק יג
קורץ מולל - דובר.
מורה - לעשות רע, כתוב בעיניו ברגליו באחת מעיניו ואחת מרגליו. וכן: ויקבר בערי הגלעד - באחת מערי.

פסוק יז
רמות - המתגאה, שירים עיניו בגאוה.
לשון שקר - שופכות דם נקי - רוצח.

פסוק יט
יפיח - לשון דבור והכתוב פירש שהוא עד שקר.

פסוק כ
נצור בני - בלב, שלא תשכחנה.

פסוק כב
תנחה אותך - שלא תגוף באבן רגליך.
תשמור - שאינך יכול להשמר בעת תנומתך.
והקיצות - והטעם: אף אם אין מדבר פיך בהקיצך.
היא תשיחך - כדי שלא תפחד.

פסוק כג
כי נר - כי המצוה כנר להאיר לפניך, כענין מצות ה' ברה מאירת עינים. והתורה כאור ללומדיה, והכסיל בחשך הולך, ודרך חיים והחכמה לאדם המקבל היא דרך שיחיה בה.

פסוק כד
לשמרך - התוכחות הם לשמרך מאשה רעה, שהיא קשה מכל העבירות, שהיא גוררת הרעות, מחלקת תאר לאשה שתדבר לשונה בחלקות, ונכריה תאר הלשון.

פסוק כה
ואל תקחך - מן המוסר, בעפעפיה - בעבור יופי עפעפיה והם העינים.

פסוק כו
עד ככר לחם - יאבד ממונו, עד שהוא צריך לשאול מן הבריות ככר לחם.
ואשת איש - תצוד נפש הנואף עמה. ואמר: יקרה - בעבור שהיא אצולה מאור השם, תצוד - כי היא תצוד כענין מצודדות את הנפשות.

פסוק כז
היחתה - פירוש נושא או מביא. והטעם: באש הבגדים תשרפנה והרגלים תכוינה.

פסוק כט
כן - הנואף ינקה, שפירוש יכרת, מן: ונקה לא אנקך.

פסוק ל
לא יבוזו - אנשים לגונב שירעב אין לו מה יאכל, כי אם יגנוב, למלאת התאוה הוא גונב.

פסוק לא
שבעתים - שבע לבד וכך: את הכבשה ישלם ארבעתים. כענין: וארבע צאן תחת השה. וכן: שבעתים יוקם קין. והענין כאור שבעת הימים. ובעבור שרוב תשלומי הגנבה הנמכרת הם חמשה וקרוב בנמצאים שנים, על כן אמר: שבעתים.

כל הון ביתו יתן - עד שישלם שבעתים וכבר אמר השם: ונמכר בגנבתו. אבל הנואף אשת איש, הוא חסר דעת, כי אם ישחית אדם נפשו, הוא סבב ההשחתה, וזהו הוא יעשנה.

פסוק לג
נגע - השם יביא עליו נגעים, כענין: וינגע ה' את פרעה.
וקלון - שיהיה נבזה בעיני כל רואיו.
וחרפתו - בשכבו עם אשת איש.
לא תמחה - מפני בני אדם.

פסוק לד
חמת גבר - כי הקנאה מולדת החמה וגבר הוא בעל האשה, כי בעלות חמתו היה מקנא בו, לשכבו עם אשתו.

פרק ז

פסוק א
בני שמור.

פסוק ג
על לוח לבך - שלא תשכחם.

פסוק ד
ומודע - קרוב הידוע.

פסוק ה
לשמרך - כי קרוביו של אדם ישמרוהו, מדרך רע.

פסוק ו
נשקפתי - אלה דברי שלמה וטעמו נגליתי ונראיתי למשקיפים אותי, כדי שישמחו בני אדם בראותו, וכן נשקפה ותיבב וטעם הנשקף, להראות עצמו והמשקיף לראות אחרים.

פסוק יא
המיה - כדי שתשמיע קולה למבקשיה באפלה.
סוררת - דוברת סרה.
ישכנו - בלשון זכר, והנכון תשכונה.

פסוק יב
ואצל - עד שתמצא חסר לב.

פסוק יג
ותאמר - נשתנה בעבור ההפסק, כי לו מלה זעירה וכן: ישפוטו הם:

פסוק יד
זבחי - דוברת לו כזבים.

פסוק טז
חטובות - מחוטבות תבנית היכל.

פסוק יז
אהלים - חסר וי"ו:

פסוק יח
דודים - אהבים, אתן את דודי.

פסוק יט
האיש - ולא אמרה אישי, כי אינו נחשב בעיניה מאומה בזנותה עם אחרים.

פסוק כ
הכסא - ראש חודש שיתכסה בו הירח.

פסוק כא
תדיחני - מדרך הישרה.

פסוק כב
וכעכס - כמו תעכסנה פירוש תראנה העכסים והם דומים לכבל. וכן הפירוש: וכעכס - שהאויל קשה להביא רגלו בו, כן הוא קשה להביאו אל מוסר.

פסוק כג
חץ - מדמה נגע האל לחץ, והטעם: עד שיפלח חץ כבדו ולא יקבל מוסר.
אל פח - כן מהרה יפלחהו חץ, ולא ידע האויל כי בעבור נפשו שתמות הוא שונא מוסר, וזהו הנכון.

פסוק כד
ועתה בנים - כי העם כבנים.

פסוק כה
ואל תתע - מדרך הישרה, בעבור נתיבות הזונה.

פסוק כז
שאול - שהוא ביתה, יורדות הדרכים ומורידות אותה כפירוש נעו מעגלותיה, או יורדות רמז לרגליה וכאשר דבר גנות האשה הראה דבר מעלת החכמה, שהיא מיסרת הפתאים.

פרק ח

פסוק ג
קרת - קריה.

פסוק ד
אישים - עשירים, אל בני אדם עניים כמו כן, גם בני אדם גם בני איש והענין יחד עשיר ואביון.

פסוק ה
ערמה - שיערימו להסיר הפתיות מהם.
ולב - דעת או הבינו ערמה ללב, והוא פועל יוצא.

פסוק ו
נגידים - כמו נגיד והם דברים משובחים וכן הלא כתבתי לך שלישים מן ושלשים על כלו, כי יש למלך משנה גם שליש.

פסוק ט
נכוחים - אמת.

פסוק יב
שכנתי ערמה - חסר בי"ת, כמו: שכן ארץ. והטעם: שהערמה צריכה חכמה שלא תכון זולתה.
ודעת מזמות אמצא - וידיעת מזימת הדורשים אותו אמצא ואגיע עד תכלית כוונתם. ויתכן לפרש אני חכמה מכרת ויודעת כל ערמה, כאילו שכנתי בתוכה וגם אני יורדת לסוף דעת כל מזמה, ולפי שהדעת היא הנמצאת אחר החכמה והתבונה, אמר מלת אמצא. והטעם: כי לא יבצר מן החכמה כל מזמה.

פסוק יג
יראת ה' שנאת רע - שנאת מקור בשקל מלאת ורע כלל כל חסרון ופרט ממנו גאה וגאון ודרך רע ופי תהפוכות.
דרך רע – הנהגה רעה.
ופי תהפוכות - שמתהפך מענין לענין. ואמר: שנאתי כאילו אמר, שיראת ה' היא שנאת אלה, גם אני שנאתי אותם כטעם: הלא משנאיך ה' אשנא ובעל הטעמים ששם טעם מפסיק במלת ופי, לא ראה זה הפירוש ואולי שמלת ופי דברי החכמה, וכאילו אמרה: אני חכמה שכנתי ערמה ודעת מזמות אמצא וידעתי כי יראת ה' שנאת רע וגאה וגאון

ודרך רע ופי ר"ל מאמר כמו: כי על פי ה' וזולתם, או הסכמתי ודעתי כמו פה אחד טוב אל המלך, תהפוכות שנאתי, כי החכמה והתהפוכות שונאים זה את זה כי לא יעמדו בנושא אחד.
ותהפוכות - כולל כל נגד וכל הפך מהטוב והיושר.

פסוק יד
לי עצה ותושיה - מפורש - אני בינה לי גבורה. ואמר: אני בינה ולא אמר: לי בינה, לפי שהבינה תולדת החכמה ואם אין חכמה אין בינה ואמר: לי גבורה כטעם: החכמה תעוז לחכם מעשרה שליטים.

פסוק טו
בי מלכים ימלוכו - שתעמוד מלכותם, או נקראו על שם סופם, כמו: וטחני קמח.
ורוזנים יחוקקו צדק - לחקוק חוקי משפט צדק.

פסוק טז
בי שרים ישרו - משפט הרי"ש להיותה דגושה, כשקל יסבו עלי רביו, לולי שאין מקבלת דגש.

פסוק יז
אני אוהבי אהב - חסר אל"ף השרש, להקל על הלשון, כמו: ואחר עד עתה.

פסוק יח
עושר וכבוד, עתק - ענין עובי וחוזק. וכן: יצא עתק מפיכם.
וצדקה - במקום כטעם הצלחה. וכן יתכן לפרש וצדק משמים נשקף.

פסוק יט
טוב פריי, ותבואתי מכסף נבחר - ותבואתי טובה מכסף נבחר, או מלת נבחר כאילו אמר נבחרת, כמו: תפלצתך השיא אותך והראשון נכון. והטעם: על המתחייב מן החכמה, מתיקון הנפש והנהגת המדינה.

פסוק כ
באורח צדקה אהלך - דברי החכמה כדברי החכם. והטעם: כי מי שרוצה החכמה, צריך שיתנהג בזה הדרך. ואמר: בתוך נתיבות משפט - לבל יטה ימין ושמאל מהדרך האמצעי.

פסוק כא
להנחיל יש- הוא כנוי לקנין הנצחי הנקנה לנחלה עולמית, וגם כינוי לקנין הממון. יש זהב ורב פנינים וכלי יקר. ויש כלל ואחר כן פרט, זהב ורב פנינים וכלי יקר. וכן טעם ואוצרותיהם.

פסוק כב
ה' קנני ראשית - זה גם מדברי החכמה.
קנני – מלשון: קונה שמים.
ראשית דרכו - כלומר ראשית כוונתו בבריאה, כמו: כי הוא ראשית דרכי אל.
קדם מפעליו מאז - קדם, כמו ראשית והטעם: קדימה לעולם, קדימת חיוב לא קדימת זמן, כי הזמן מכלל הנבראים, כאמרו: ה' בחכמה יסד ארץ.

פסוק כג
מעולם - דרך המקרא לסמוך הקדומים למלת עולם כמו מעולם אל גוי מעולם הוא כלומר קדמון נסכתי נבחרתי כמו נסיכי סיחון.
מקדמי ארץ - מקדמוני ארץ:

פסוק כד
באין, חוללתי - עניינו עושתי וטעמו ענין התחלה וקרוב, מלשון: ואל שרה תחוללכם.
באין, נכבדי מים - טעמו ובאין נכבדי מים והוא ענין כבדות ורבוי, וממנו: התכבד כילק התכבדי כארבה.

פסוק כה
בטרם הרים הטבעו - כמו: על מה אדניה הטבעו, ושניהם עקרם מלשון טבעו בים סוף.
והטעם: על יסודותם הטבועים בעמקי המים.

פסוק כו
עד לא עשה ארץ וחוצות - כתרגום בטרם, עשה כמו אני ה' עשיתי ארץ וחוצות הם השווקים. והטעם: על הקרקעית הראויה ליישוב.
וראש - כטעם קדם. וכן: מעולם נסכתי מראש.
עפרות תבל - כאילו אמר וקודם עפרות תבל, הוא היישוב והוא כפל ענין במלות שונות.

פסוק כז
בהכינו שמים שם אני - בי"ת בהכינו בחוקו בשומו בעזוז באמצו, כלם נשיאי זמן, והכוונה אני הייתי מצואה או לא קדמוני בבריאה. וטעם בהכינו כטעם: כונן שמים ובמאמר: יהי רקיע.
בחוקו חוג - בעת שחקק הגלגל על פני תהום, שהוא המרכז וחוג כמו וחוג שמים יתהלך ונקרא הכלי העשוי לעשות בו רושם העגולות מחוגה, על שם החוג הנרשם בו.
ומלת בחוקו – דינו להיות דגוש כי שרשו חקק מן וחקות עליה, או יהיו שני שרשים בענין אחד חקק וחוק ומזה השרש: מי יתן בספר ויוחקו.

פסוק כח
באמצו שחקים ממעל - הוא לשון אומץ וחוזק. וטעמו כטעם בהכינו.
בעזוז - לשון עוז הוא לשון כח וחוזק, והוא מקור ובא שלם והושאל התוקף והחוזק למים, כמו: ובמים עזים נתיבה. וכן הושאל לו גם העצמה באומרו את מי הנהר העצומים.

פסוק כט
בשומו לים וגו' - כאמרו אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו.

פסוק ל
ואהיה, אמון - מלשון: כאשר ישא האומן את היונק, והוא שם ומשפטו באמון, כמו: כאשר היתה באמנה ובא כדרך משחק אלהים אלהיך שמן ששון.
ואהיה שעשועים יום יום - יתכן לפרשו ואחר כן ואהיה שעשועים ולא בהיותה באמון.
שעשועים - שם ולא יפרד, כמו: נעורים זקונים ובא שם מקום תואר כמו: והיה ברכה.
ויתכן לפרש שחסר בי"ת והוא כמו בשעשועים יום יום בכל עת.

פסוק לא
משחקת בתבל - יתכן לפרש שזה הפסוק הוא פירוש מה שאמר למעלה. אמר: משחקת בתבל שהיא ארצו, פירוש משחקת לפניו בכל עת ושעשועי את בני אדם פירוש ואהיה שעשועים יום יום.
את בני אדם - כמו עם בני אדם. והטעם: כי הם המקבלים והיא המאצלת והשעשוע שוה בשניהם.

פסוק לב
ועתה בנים שמעו לי - לשון פיוס.
ואשרי דרכי ישמורו – לשון הפלגה. וטעם דרכי כטעם והודעתי להם את הדרך אשר ילכו בה:

פסוק לג
שמעו מוסר וחכמו - הקדים המוסר כטעם: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו.
ואל תפרעו - יתפרש לבלתי יהפוך הסדר, אלא שילמוד המוסר ואחר כן החכמה, ויתפרש לבל יהפוך או יבטל או יפסיק המוסר.

פסוק לד
אשרי, לשקוד על דלתותי - הטעם על ההרגל והקביעות בבתי החכמה ולפי שאמר: דלתותי, אמר: מזוזת פתחי וכפל ענין ויתכן לפרש: פתחי - פתחי החכמה ודלתותיה

ומזוזותיה הם התחבולות שבכל חכמה והם המושכלות הראשונות, ומהם יתחברו ההקשות ולהם יחזרו התולדות הצודקות, וזה טעם לשמור.

פסוק לה

כי מוצאי מצא חיים - כוללת חיים גופנים, למה לי חיים בריאות חיי בשרים, מה לעני יודע להלך נגד החיים ומזון וחיים לנערותיך, וחיי הנפש ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ופירוש מוצאי משיגי חיים והטעם על אשר נכנס בשלום על דרך הפתחים.

ויפק רצון מה' - השיג רצון מאת בוראו.

פסוק לו

וחוטאי חומס נפשו - כמו: אשר חטא על הנפש, שהיא דרך פשיעה או מלשון קולע אל השערה ולא יחטיא. והטעם על אשר לא השיג החכמה הפך המוצא והוא על הלומד בדרך שבוש שחומס נפשו מן האמת.

וכל משנאי - הם השונאים החכמה ואין לומדין אותה כל עיקר, או פירוש וחוטאי הפושע והמורד בי, כלומר השם מגמתו לדבר אחר חומס נפשו, כי גורם לה ההעדר וכל משנאי אהבו מות, כפל ענין ואמר אהבו מות כדרך: ויאהב קללה ותבואהו.

פרק ט

פסוק א

חכמות בנתה ביתה - כמו: בנות צעדה.

חצבה עמודיה - לשון מושאל מחוצבי אבן. והטעם על השוואת העמודים בחציבה ובזולתה מן התיקון. ויתכן לפרש, שאמר: חכמות להודיע שהחכמה בנתה ביתה מחכמות שבע, וזה טעם חצבה עמודיה שבעה והם עמודי הבית, והוא הביאור למאמר חכמות בנתה ביתה. ובית לשון נקבה או עמודיה שבעה עמודי החכמה והעמודים הם שבע החכמות, שבית החכמה נכון עליהם. ויש מפרשים: אלה השבעה על עניינים אחרים וכל אחד בוחר לעצמו והאמת יורה דרכו.

פסוק ב

טבחה - הוא לשון זביחה, נחשבנו כצאן טבחה וגם לשון בישול, לרקחות ולטבחות ולאופות ושניהם מכוונים מלשון ערב בניקוד הטי"ת לזביחה ובניקוד החי"ת לבישול.

מסכה - כמו מזגה. וכן: יין מזוג יין מסוך והוא תערובת המים עמו, וזהו תיקונו לשתיה כבישול למזון.

פסוק ג
שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת - כמו גבי, כי אותיות בומ"ף מתחלפות. קרת - תרגום עיר. והטעם: ששלחה נערותיה מכל צד והיא גם עימהם תקרא במקומות הרמים שבעיר, כדי שישמעו הכל.

פסוק ד
מי פתי - הפתי הוא אשר לו נקבעו בו הפחיתיות לגמרי ויש תקוה לתיקונו. ואמר יסור הנה – כלומר יסור ממקומו ויבא הנה חסר לב ואמר לו, כלומר וכן קראה ואמרה לחסר לב.

פסוק ה
לכו לחמו בלחמי - בי"ת בלחמי - מקום מ"ם וכן בי"ת ביין מסכתי, כמו: והנותר בבשר ובלחם וטעמם כמו: הוי כל צמא לכו למים כי הכל מתוקן לסעודה.

פסוק ו
עזבו פתאים - תאר לבעלי הפתיות וטעמו עזבו הפתאים וסורו אלי. פרוש אחר: קבוץ שם הפתיות כמו: תאהבו פתי, שבא כדרך אל תהי מרי כבית המרי. ויתכן עוד לפרש, שהוא דברי החכמה לנכח הפתאים שאומר להם: עזבו דרכיכם פתאים ותחיו כדרך הרפו ודעו כי אנכי אלהים.
ואשרו - פועל מן כונן אשורי.
בדרך בינה - ודרך בינה היא החכמות וביתה הבנוי על השבעה עמודים.

פסוק ז
יוסר לץ לוקח לו קלון - ר"ל לעצמו, כי הלץ הוא מן המעוותים שאין תקוה לתקונם. ומוכיח לרשע מומו - חוזר למיסר והוא כפל ענין עם הלוקח לו קלון. והטעם: הלץ ישנא המיסר והרשע ישנא המוכיח, ומגלים קלונם ואומרים דברים מכוערים ובזויים. פרוש אחר: חוזר לרשע מומו - לעצמו וכאילו אמר יוסר לץ ומוכיח לרשע במומו, ליקח לו קלון. וטעמו: כי הרשע כל מעשיו נכוחים בעיניו, או שהוא עצמו מכיר במומו ואינו רוצה שיוכיחו אדם. ויתכן עוד לפרש: יוסר לץ כשהמייסר מתלוצץ ומראה שחוק ולצנות כשהוא מיסר לוקח לו קלון, כי היוסר שמיסרו ומוכיחו לחרפתו ולבשתו ולכן יחרפהו. וכן מוכיח לרשע ומגלה לו מומו לוקח לו קלון, כי הרשע יחרפהו ואילו היה צדיק לא היה מחרפהו, הואיל ואומר לו דרך מוסר ולא דרך ליצנות.

פסוק ח
אל תוכח לץ פן ישנאך - כי הוא חכם בעיניו.

הוכח לחכם ויאהבך - כי הוא חפץ בתיקון מדותיו ואין מחזיק עצמו חכם, והם שני הפכים.

פסוק ט

תן לחכם - הוסיף לבאר יתרון החכם על הכסיל, והטעם: כי החכם יחכם מעצמו במה שיותן לו, וכן הצדיק יוסף לקח, על אשר יודיעוהו והוא כפל ענין.

פסוק י

תחלת חכמה יראת ה' - כטעם: ראשית חכמה יראת ה'.

ודעת קדושים בינה - טעמו ותחלת הבינה דעת קדושים.

ודעת קדושים - פירשוהו על השם יתברך, כאמרו: כי אלהים קדושים. והטעם: כי תחלת תולדת הבינה היא מציאות השם. ויתכן לפרש: דעת קדושים היא השגת מציאות השכלים הנפרדים והרוחניות כלם, כי ידיעת מציאותם עיקר הבינה וממנה יעלה למציאות המעלה העליונה, וכמו שאם אין יראה אין חכמה, כן אם אין דעת אין בינה.

פסוק יא

כי בי - דברי החכמה הקוראה.

וטעם כי בי – כמו בגללי ובסבתי ירבו ימיך.

ויוסיפו לך - פירשוהו שחוזר ליראה ולדעת הנזכרת. ויתכן שטעם ויוסיפו לך חסר הפעלים כמו: ויקבור אותו בגיא והטעם על פרטי החכמות והמוסרים כי הם יוסיפו שנות חיים, כטעם: כי היא חייך ואורך ימיך.

פסוק יב

אם חכמת חכמת לך - כטעם אם תצדק מה תתן לו.

ולצת - הוא הפך חכמת.

לבדך תשא - טעמו לבדך תשא העון או העונש, כי סמך על דעת הקורא ובא ולצת, כמו: וצמית והלכת אל הכלים שטעמו ואם צמית וכן זה.

פסוק יג

אשת כסילות הומיה - בעלת כסילות הומיה פתיות, כלומר כל המייתה שעניינו פתיות ופחיתות דבורה אינו אלא פתיות, והאתנח שבמלת הומיה, והרביע שבמלת פתיות יעמוד כנגד זה הפירוש. ויתכן לפרש: כאילו אמר ואשת פתיות ובל ידעה מה כי מלת ואשת משמשת גם למטה ורבים כמוהו. והטעם כי אשת כסילות הומיה וסוררת אבל אשת פתיות הומיה אבל מבלי דעת, וזהו ובל ידעה מה, לפי שאין לה ידיעת מה וחסר כמו ויעבור עלי מה או פירוש מאומה כמו חכמת מה על בלימה וכשיש לה מודיע

או תדע מעצמה, שמא תזהר ותסור מההמיה וכבר קדם כי כסיל הוא, אשר אין תקוה לתיקונו ופתי הוא אשר יש תקוה לתיקונו.

פסוק יד
וישבה לפתח ביתה - מוכנת לפורענות מבלי בנין בית ועתוד אחר ולא כן מה שאמר: בחכמה בנתה ביתה טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שולחנה. והטעם: כי החכמה צריכה עתוד והכנה ולא כן הכסילות כי הוא העדר העתוד וההכנה.
על כסא מרומי קרת - כי הכסילות יבא בדרך גאוה ולכן יחס לה הכסא. והטעם כמו: על גפי:

פסוק טו
לקרא לעוברי דרך - המישרים אורחותיהם והולכים לתומם, וכוונתה להטעותם הפך קרואי הטועים, שכוונתה להישיר דרכם.

פסוק טז
מי פתי - לא קראתם כן, רק נקראו על שם סופם, או תקראם בשם כך, להפליג בחסרון הרגשתם, עוצם עונג וההנאה המגיעים להם עמה ועל שהוצרכה היא לקראם, והם לא ידעו ערכה.

פסוק יז
מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם - כנוי על העברות והניאוף הנעשה בסתר וכל הנמנע היצר להוט אחריו יותר. והטעם: כי בזה יתפתה לב הפתי והחסר לב.

פסוק יח
ולא ידע - הפתי ההולך אחריה פתאום כי מתים שם בעמקי שאול, שם קרואיה ומלת שם רמז לשאול. נשלם החלק הראשון בספור מעלת החכמה ואזהרותיה ומוסריה. החלק השני:

פרק י

פסוק א
משלי שלמה בן חכם ישמח אב - בעבור שהוא יכיר חכמתו.
תוגת אמו - כי הכסיל עומד תמיד בבית והאם דואגת בשבילו, או בעבור שהזכיר האב הזכיר האם.

פסוק ג
לא ירעיב - בעת הרעב.

והות הרשע יהדוף - השם מן: הוה להם.

פסוק ד
ראש - יהיה מי שיעשה כף מאזנים לרמות והמתחרצים וטורחים ואינם מרמים ידם תעשירם. פרוש אחר:
כף רמיה - עושה לאיש רש:

פסוק ה
בן מביש - שיתן לאביו בושה, בעבור שהוא עצל.

פסוק ו
ברכות - יביא השם לראש צדיק.
פרוש אחר: ברכות לראש צדיק - בחיים.
וזכר צדיק לברכה - לאחר מותו.
יכסה - יסתיר החמס שלא יפרידהו ממנו, כמו: יכחידנה תחת לשונו. והטעם: יעלימו הרעה. וכן: פי רשע יבלע און:

פסוק ז
זכר צדיק - יזכרהו השם בעבור ברכתו שתבואהו, כענין: ה' זכרנו יברך. והטעם: יזכרהו ויברכהו:
ירקב - יהיה נשכח כעץ רקבון, שלא יצלח.

פסוק ח
חכם לב - שהחכמה בלבו.
יקח מצות - שילמדוהו אחרים.
ואויל שפתים - שתדברנה שפתיו אולת.
ילבט - פירוש יכשל.

פסוק ט
ילך בטח - שאיננו מפחד מצרה.
ומעקש דרכיו - הטובים יודע הוא נודע לאחרים, שהוא מעקש דרכיו בנפלו ברעות, והעד ילך בטח.
פרוש אחר: יודע - ישבר מן: וידוע חולי.

פסוק י
קורץ - לעשות רע.
יתן עצבת - עצבון לנפשו ואמר: קורץ, שמתיירא לעשות בגלוי והוא ענין רמיזה.

פרוש אחר: קורץ - לועג.
יתן עצבת - לחברו יחר לו אם יראה כי ילעג לו ואחד ירצה לומר, כי לא עשה ללעג וילבטו שפתיו.

פסוק יא
מקור - כמקור חיים שיחיה מי שילמד מוסר מפיהו, או פיהו הוא המקום שיקירו לו, משם החיים בלמדו מוסריו.
יכסה חמס - יסתירהו ולא ילמד מוסר.

פסוק יב
שנאה - היא סבה לעורר המדינים, והאהבה היא תכסה על הפשעים, והעלמת דבר הוא הכסה שלא יודע, והענין, איש שנאה ואיש אהבה.

פסוק יג
תמצא חכמה - למבקשיה.
ושבט - בעבור שאינו רוצה ללמוד הדעת, צריך להכותו בשבט.

פסוק יד
יצפנו - בלבם הדעת שלא ישכחוה, כענין בלבי צפנתי:
ופי אויל - סבב לו.
מחתה - שהיתה קרובה אליו בגלל אולתו והענין, שיחתוהו אחרים.

פסוק טו
הון - ממון העשיר הוא כקרית עוז שיצילהו לרגעים מצרתו, אע"פ שאינו חכם ודלים שהם חסרי לב, רישם יחת אותה.

פסוק טז
פעולת צדיק - מעשיו בשביל שישיג אורחות חיים.
תבואת רשע - הוא פרי מחשבותיו, שיחשוב לעשות חטאת.

פסוק יז
אורח - למצא חיים הוא שמירת המוסר.
ועוזב התוכחת - הוא מתעה אחרים.
פרוש אחר: שומר מוסר ועוזב תוכחת מתעה - שיוכיחוהו לתעות ג"כ אורח חיים ופירוש טוב מאד.

פסוק יח
מכסה ברוב - שניהם דבקים. מכסה השנאה ומסתירה בקרבו, שפתיו דוברות שקר על השווי בעבור.

פסוק יט
רוב דברים - שידבר מוציא להנצל לשנוא מן הדבה.
לא יחדל פשע - הרבה, כלומר אינו יכול להשיב מה שידבר ולהחדילו ותנצלהו לפניו.
וחושך שפתיו - מדברי דבה - הוא משכיל, כנגד הוא כסיל.

פסוק כ
כסף - ככסף שמדבר דברים נבחרים נחשבות ככסף צרוף ונבחר.
כמעט - למוד מהם מעט.
פרוש אחר: לב - ענינו דעת, פירוש דעתם כמעט הוא נבחר הפך לשון צדיק.

פסוק כא
ירעו - מלשון מרעה, כלומר ילמדו רוב בני אדם.
וחסר לב - כנגד צדיק.
ואוילים – כנגד רבים, כלומר ואוילים בעבור איש חסר לב שיתעם.
ימותו - טרם עת כלח.

פסוק כב
ברכת ה' - שיתן לצדיק היא תתן לו עושר.
ולא יוסיף - השם עצבון לצדיק עצב עם הברכה, והפך זה בעצבון תאכלנה והברכה להוסיף טוב, והמארה חסרון.

פסוק כג
כשחוק, זמה - היא מחשבת הרעות. פירוש כשחוק - שהוא נקל לכסיל לעשותו כן, מעשה הזמה נקל בעיניו.
והחכמה לאיש - מבין כי היא תשמרנו מעשות זמה, על כן חפץ בה. פרוש אחר: כחכמה לאיש תבונה, כן ישיש הכסיל לעשות זמה.

פסוק כד
ותאות צדיקים - להשמיד הרשעים.
יתן - השם והעד הפסוק הבא אחריו.

פסוק כה
כעבור סופה - מהרה, כן יעבור רשע פתאום ואיננו, צדיק חזק לצרות כיסוד עולם שלא ימוט.

פסוק כו
כחומץ - שתולדתו קרה ומשחית השנים, או כעשן שתולדתו חמה ומשחית העינים, כן העצל משחית עניינו השולחים אותו לעשות מלאכתם, וראוי לאדם להיפרד מחברתו.

פסוק כז
תוסיף ימים - כי ימי האדם אינם קצובים, רק הם כפי הטבע והטבע יתגבר ויעמוד כפי המעשים הנכונים, והעד: למען יאריכון ימיך. ומה שאמר: את מספר ימיך אמלא, הם שיוכל לחיות כפי, טבעו כי הם במספר.
תקצורנה - מהזמן שיוכל לחיות, כי השם יחליש כחו או ימיתם על ידי פגע ומקרה, בעבור שאינם יראים ממנו.

פסוק כח
תוחלת צדיקים - שהם מייחלים לראות מות הרשע, סוף תוחלתם תבואם לידי שמחה מהם במותם.
ותקות רשע - להאביד הצדיקים, תאבד התאוה והוא מפורש בפסוק הבא.

פסוק כט
מעוז לתום - תאר על משקל לחם חום או הלמד, כמו בעבור והוא שם דבר.
דרך ה' - מצותיו.
ומחתה - הוא הדרך שיחת אותם בשביל שיעזבוהו, שנאמר: צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם.

פסוק ל
צדיק - לא ימוט לעולם בבא הצרות, או אחרי מותו ישאר זרעו, שנאמר: וצדיקים ישכנו ארץ.
ורשעים - יאבד זכרם וזרעם.

פסוק לא
ינוב - מענין תנובה ופירוש יתן תנובת החכמה וניב שפתים כענין תבואת שפתיו ישבע, וכמוהו בין אחים יפריא יתן פרי, ולשון דוברות תהפוכות תכרת שפתם:

פסוק לב
ידעון - לדבר רצון.

ופי רשעים - ידע לדבר תהפוכות.

פרק יא

פסוק ב
בא זדון - חסר איש והנה בבא איש זדון יבוא קלון, שילקה לבני אדם.
ואת צנועים - ועם הצנועים.
חכמה - שיסבלו הקלון ולא יענוהו וצנועים הם המתביישים מעשות זדון, כמו: והצנע לכת.

פסוק ג
תומת - על משקל טמאת והראוי תומת.
תנחם - שלא יכשלו.
וסלף - עוות, כלומר שיסלפו אחרים.
ישדם - הסלף, הוא ישודו אותם הבוגדים, וזה הפירוש ע"ד הקרי ביו"ד, וע"ד הקרי בוי"ו וסלף יבא לבוגדים ושדד אותם הסלף.

פסוק ד
לא יועיל - לבוגדים ממונם ביום שיתעבם בהם השם.
וצדקה - תציל לישרים ממות הבוגדים, או תצילם שלא ימותו אלא בעת כלח.

פסוק ה
תישר - שלא יכשלו ויפולו והעד יפול רשע.

פסוק ו
תצילם - מצרה ובהות בוגדים, בהות הבגידה שיעשו בה ילכדו.

פסוק ז
במות, תאבד - שיקוה לעשוק העניים.
אונים - מן און, כלומר שיוחילו לעשות און או יהיה אונים שם התאר, כמו בושים טובים.

פסוק ח
נחלץ - מן: וחלצו את האבנים, כלומר השם יחלצהו מצרה הנגזרת על האדם.
ויבא רשע - בצרה בעבורו להיות כפרו.

פסוק ט
בפה חנף - ענין רשע בפיהו, שידבר עדות שקר על רעהו חפץ להשחיתו או ברכילות, והצדיקים בדעתם ינצלו ויחלצו מן ההשחתה.

פסוק י
בטוב צדיקים - כאשר ייטיב להם השם - אז ישמחו אנשי קריתם, וכאשר יאבדו הרשעים – ירננו.

פסוק יא
בברכת - דבק עם העליון וכן הוא ראויים הם שישמחו, כי בעבור ברכת הצדיקים תרום קרת, כלומר ירימו בניינה, או רמז לאנשיה ובעבור פי רשע המעיד שקר, או הרכילות תהרס קריתם.

פסוק יב
בז - מי שיבוז לרעהו הראוי לכבדו, בעבור חכמתו הוא חסר דעת.
ואיש תבונות - יסבול הבזיון ויחריש שלא יבוז לרעהו, או יחריש ולא יענהו.

פסוק יג
הולך - יקרא כן, בעבור שהוא מערב הענינים ואומר: הולך כי ישמע מזה הסוד, וילך לגלותו לאחרים.

פסוק טו
רע - שם דבר.
וירוע - מענין תרועם. וכן הוא שבר ישבר, מי שערב זר שאינו מכירו.
ושונא - שיתקע כף בוטח ואינו מפחד ממלוה.

פסוק טז
אשת חן - בעלת החן והיופי היא תומכת כבודה שיכבדוה בעבור יפיה, או כבוד רמז לממון והוא הנכון בעיני, והתמיכה שלא תוציא ממנו לצרכה ותחפוץ במתנת אחרים.
ועריצים - נוראים יתמכו עשרם ברוב מתנות אחרים שישחדום, אבל.

פסוק יז
איש חסד גומל נפשו - ותומך אותה בחסדו ומשלימה עד שנת כלח.
שארו - בשרו הוא אכזרי שיעשה בעברת זדון עד שישחית אחר. אמר: שארו עם האכזרי, כי רצונו להעמיד הגוף בתענוגי העולם והחסיד מעמיד הנפש, בישרו ובחסדו.

פסוק יח
שכר אמת - ומי שיזרע הצדק - שכרו שיתן לו השם הוא אמת וזריעת הצדק הוא המעשה.

פסוק יט
כן צדקה - כאשר שכר הצדק – אמת, כן הצדקה בעבור חיים שישיגוה בה, והם חיי הנפש.

ומרדף - פועל יוצא ללב, או לאחר וכן הוא מצוה לרדוף, בעבור מותו שימות בלא עתו.

פסוק כא
יד ליד - השם לנגד יד הרע, על כן לא ינקה. והטעם: לא יהיה נקי כי השם ישיב גמולו בראשו.
וזרע צדיקים - הם בני הצדיקים שימלטו מצרה בשביל אבותם.

פסוק כב
באף חזיר - כי הוא יביאהו בטיט וישחיתהו וזהו משל וכן היופי כזהב והאשה האולת כחזיר, שאין לו דעת והיופי בה נשחת כאשר סרה מטעם חכמה וסרת על משקל: ומגרת ביתה.

פסוק כג
תאות - אך ממעט כל התאוות לבד תאות מעשה הטוב והרשעים יקוו לעשות עברה. והטעם: להתעבר באחרים ומדת הכעס שתעבור על מדה, תקרא עברה.

פסוק כד
יש מפזר - לעניים.
ונוסף עוד - הממון.
וחושך - ממונו מיושר, מעשות יושר, שלא יתן לעניים.
וחשך - בעבור שיבואהו מחסור ואך ממעט תוספת המפזר.

פסוק כה
יורא - מלשון והורית להם. ופירוש: נפש הנותנת מברכותיה, השם ידשנה וירבה השם שהוא מרוה אותה.
גם הוא יורא - וצוה להרוות איש אשר יחסר וזהו: הענק תעניק לו והחזקת בו.
פרוש אחר: ומרוה דבק עם נפש ברכה. ופירוש: איש מרוה גם הוא יורא ענין הדשן, כי הוא מדושן בהרוותו איש מחסור. פרוש אחר: החכם שהוא מרוה אחרים - האל יתן לו שררה.

פסוק כו
בר - הוא הנקי מן התבן, על משקל חג פת בג.
יקבוהו - מענין קבה לי ומשרשו כי משקל קבה הבה וכן ארה לי, והתכונה בהם נקבה יהבה נארה שמעה סלחה:
משביר - מוכר שבר. פירוש: מי שמונע בעת רעב תבואתו עד שימכרה בדמים יקרים - יקללוהו עמים וברכה תבוא לראש מוכר שברו בעת הצורך.

פסוק כז
שוחר - שיקום בשחר לעשות טוב הוא יבקש לרצות חברו אשר חטא לו, או שיבקש רצון שירצהו השם.
ודורש - לעשות רעה לרעהו, היא תבואנו מאת השם כענין: ישוב עמלו בראשו וגו'.

פסוק כח
בוטח בעשרו - ולא בשם, לא יועילנו כי הוא יפול ביד מבקשי נפשו, והצדיקים שיבטחו בשם ולא בעשרם - יפרחו ויציצו כעלה.

פסוק כט
עוכר ביתו - באולתו הוא נוחל רוח והבל ועבדו של האויל לחכם לב לנחלה, כי יקנהו ממנו והודיע כי האויל משחית קנינו, והחכם קונהו בחכמתו, או האויל הוא עבד לחכם.

פסוק ל
פרי צדיק - פרי מחשבות שכלו ללמדם מוסר מפיהו, כפרי עץ החיים.
ולוקח - מענין: כי לקח טוב. ופירש ומחכים נפשות חכם ומודיעם המוסרים וכמו: מה יקחך לבך יחכימך פרוש אחר: קונה כמו המביאים את המקחות. ובלשון חז"ל קורין לקנין מקח, כלומר קונה נפשות כעבדים ושפחות כענין ועבד אויל.
פרוש אחר: ולוקח נפשות - בחכמתו יציל אותו מרע.

פסוק לא
בארץ ישולם - בעודו חי ישלם לו השם מעשה הטוב.
אף - כמו כן הרשעים ישולם שכר פעולתם טרם מותם כענין אל פניו ישלם לו.

פרק יב

פסוק א
אוהב מוסר - מי שהוא אוהב הדעת - הוא אוהב המוסר שייסר רוחו.

פסוק ב
טוב, לא - שנים דבקים,
יפיק - פירוש יוציא, כלומר איש טוב יוציא רצון השם, כלומר הוא ירצה בו.
ואיש מזימות - מחשבות רעות ירשיע השם בהישפטו על כן אחריו.

פסוק ג
לא יכין אדם ברשע - בל ימוט בעת צרה. ושרשם, משל לשארית זרעם אחר מותם. פרוש אחר: וכשרש שלא ימוט, כך הצדיקים יעמדו ולא ימוטו.

פסוק ד
חיל - מן חילך פירוש ממון, כלומר האשה שתקנה ממון היא עטרת בעלה, שבעבורה יכבדוהו כאשר המלך נכבד בעטרת ראשו.
בעצמותיו - שלא תועיל רפואה, כן אשה מבישה נותנת בושה לבעלה והיא מפסדת הממון.

פסוק ה
מחשבות, דברי הפוך - שלשה דבקים. ופירוש: יחשבו הצדיקים לעשות משפט והרשעים יעצו לרמותם, וכאשר לא יוכלו ידברו הרשעים לארוב דם הצדיקים ולהרוג אותם.
ופי ישרים - שידברו היושר יצילם פיהם, מיד האורבים להם.
הפוך - השם יהפוך אותם ממקומם.
ובית צדיקים - חושבי משפט יעמוד ולא יהפך.

פסוק ח
לפי שכלו, טוב - שנים דבקים. וכן פירוש: בעבור פיהו שירבה השכל ישבחוהו בני אדם, ומעוות הלב יבוזו לו ונקלה ונמאס בעיניו ובשכלו קונה עבד לו טוב ממתכבד, שהיה מרובה ממון והפסידו באולתו ואחרי כן היה חסר לחם ומתכבד לשון הרבה, וכן כבד מאד או מתכבד כנגד נקלה, כלומר שהוא נכבד בעיניו והוא חסר לחם טוב הנקלה.

פסוק י
נפש בהמתו - אף כי נפש חסר כלומר יודע צורך נפש בהמתו.
ורחמי רשעים - כרחמי אכזרי, כלומר אינם מרחמים.

פסוק יא
עובד - כי האדם נברא לעבוד האדמה ולחיות מעמלו, על כן ישבע לחם, ומסבב לרדוף הריקים הוא חסר דעת.

פסוק יב
מצוד - שיצודו הצדיקים חומד הרשע לצוד כמו כן.
יתן - כלומר פרי או פארות ולא יוכל הרשע לצוד, או יתן כל אחד מהצדיקים שרש למטה, רמז לזרעו הנשאר אחריו.

פסוק יג
בפשע - בעבור פשע שפתיו ינקש איש רע, כענין: פי כסיל מחתה לו.
ויצא מצרה צדיק - ימלט בצדקתו כענין: רבות רעות צדיק ומכולם יצילנו ה'.

פסוק יד
מפרי פי איש ישבע - מפריו שידבר הצדק ולא ידבר הפשע, ישיב לו השם.

פסוק טו
דרך - האויל לחשוב דרכו ישרה ואינו מאמין למוכיח, ומי שישמע לעצת אחרים - חכם.

פסוק טז
אויל - ביום לכתו עם בני אדם, אז יודע כעסו שיכעס עמהם.
וכוסה קלון - שידבר עליו האויל ויסתירהו הוא חכם, כענין: אל תען כסיל. פרוש אחר: מי שלובש קלון אינו לבוש, כי הוא ערום אף על פי שהוא בשורק.

פסוק יז
יפיח - דובר האמונה - הוא יגיד צדק במשפט.
ועד - דובר שקרים - הוא איש מרמה.

פסוק יח
יש בוטה - והענין דבוק למעלה עם עד שקר, כלומר יש בוטה ומפרש עדות שקר והעדות קשה כמדקרות חרב.
ולשון חכמים - הם חוקרי העדות ומכזיביהם הנדקר כלעד שקר. פרוש אחר: יש בוטה בשביל הנודר דבר קשה.

פסוק יט
שפת - הדוברת עדות אמת - היא תכון לעד.
ארגיעה - שקט ומנוחה, כלומר ולעד ארגיעה ואשקיט אותה.

פסוק כ
חורשי רע - שיחשבו לרמות והם משלחי מדנים והוא משרש חרש רע בכל עת מדנים ישלח.
וליועצי שלום - בין איש לרעהו תבוא שמחה, רמז לשמחת הישועות.

פסוק כא
יאונה - מן: אנה לידו, עניינו עילה וסבה.
ורשעים - עניינו, אף על פי שהם מלאים מחשבות רע, לא יוכלו לסבב שום און על הצדיק.
פרוש אחר: ורשעים מלאו רע - רמז לצרות שיהיו שבעים ומלאים מהם.

פסוק כב
שפתי שקר - הוא עד שקר.

ועושה אמונה - הם הדיינים השם ירצה בם בשביל שלא יאמינו לעדי שקר, או עושה אמונה, שלא אבו להעיד שקר.

פסוק כג

אדם ערום - וחכם מסתיר חכמה בלבו שלא ישכחנה.
ולב כסילים - יודיע ויכריז אולתו, כמו: ואמר לכל סכל הוא.

פסוק כד

יד - משרת בעבור שנים.
חרוצים - מן אז תחרץ שטעמו נוע, כלומר מתנועעים אחר מחייתם ידם תהיה מושלת ויד רמיה, שתרמה בני אדם היא תהיה למס לחרוצים המושלים. ויתכן חרוצים, בעלי חרוץ והוא הזהב.

פסוק כו

יתר - שם תאר על משקל עצל, כלומר יש יתרון לצדיק יותר מרעהו.
ודרך רשעים - ודרכם הרעה היא תתעה אותם, וכן תועים בצאתם מן הדרך הישרה.

פסוק כז

לא יחרוך - לא יצלה איש רמיה צידו ולא יבשלהו, כי יהיה נגזל ממנו.
והון אדם - מושך אחר עמו וכן הפירוש והון אדם שהוא יקר ולא יהיה גזול, הוא הון איש חרוץ המתנודד לסחורה בעבור מחייתו ואיננו מרמה.

פסוק כח

בארח - פירוש בעבור ארח צדקה ישיג חיים הצדיק והם חיי נפשו, או יחיה ימים רבים.
ודרך נתיבה - של צדקה, אל מות שיהיה מות הנפש כמות הגוף, או לא ימות כמות הרשע.

פרק יג

פסוק א

מוסר אב - שיסרהו אביו, כי ידע שיקבל המוסר בהיותו חכם.
ובן לץ - לא ישמע גערת אביו, כי איננו רוצה ליסרו בגלל ליצנותו וידע כי לא יקבלהו, או לא יאבה לשמוע לאשר ייסרהו.

פסוק ב

מפרי, יאכל - עומד במקום שנים וכן הוא מפרי פיהו יאכל איש טוב, שישולם לו שכר טוב.

ונפש בוגדים יאכל חמס - מיד חומס, או החמס שיעשו.

פסוק ג

נוצר פיו - מדבר רעות, אז ישמור נפשו מצרה.

פושק - פותח מן: ותפשקי רגליך. פירוש: פותח שפתיו לדבר אשר לא נכון - מחתה תבא לו.

פסוק ד

מתאוה - מאכל.

ואין נפשו - של עצל ואין לו מאומה.

ונפש חרוצים - המתנודדים.

תדושן - תשבע דשן.

פסוק ה

דבר שקר - דבר עדות שקר.

יבאיש - ישנא הצדיק כדבר באוש וכמוהו להבאישני, כלומר יכלים הצדיק.

פסוק ו

תצור תם - איש תם דרך.

ורשעה תסלף חטאת - איש חטאת ותעותהו.

פסוק ז

יש, כופר - שנים דבקים.

מתעשר - שיעלה בעושר ולא היה לו כל מאומה.

ומתרושש - שישוב רש והיה לו ממון רב ואין לזה מעלה על זה, כי העשיר אם יתפש בעבור ממונו - יתן עושר כופר נפשו, אבל רש לא ישמע גערת שוטר ונוגש.

פסוק ט

אור, ישמח - דרך משל, כי כשזורח ידמה כאילו הוא שמח כמו ישיש כגבור ואור צדיקים כאור העולם הבא, או אור תשועה, כענין: אור נגה עליהם והיתה אורה. פרוש אחר: יתכן להיות האור והנר רמז לנשמתם האצולה מאור השם, ודימה נפש הצדיק לאור השמש הזורח ונפש הרשע לנר, שאין לו העמדה ויכלה. ואמר: ישמח כענין תגל נפשי.

ונר רשעים ידעך - שתמות נפשם בלא עתם והוא נכון, כענין נר אלהים נשמת אדם.

פסוק י

רק בזדון - בעבור זדון שיזיד איש על רעהו, יתן המזיד מצה ומריבה, כלומר הזדון גורר המצה.

נועצים - שיעצו שלא יעשו בזדון עמהם חכמה ואת כמו ועם.

פסוק יא
מהבל ימעט - בגזלה ובגנבה לא יצלח.
וקובץ על יד - בעבור טורח יד, הוא ירבה הונו. וכן: ויברך ה' אותך לרגלי, בעבור טורח רגלי.

פסוק יב
מחלה - מפעלת פירוש מי שתוחלתו נמשכה שהשם ימשכנה ולא יוכל להשיג התוחלת, תתן חולי ללב המוחיל.
ועץ חיים - וכעץ מרפא כן תאות המתאוה כשתבאהו. ויתכן שהוא הקובץ על יד.

פסוק יג
בז לדבר - המוסר יחבל וישחית לעצתו.
וירא מצוה - כי הירא מן השם - הוא ירא ממצותו.
ישולם - ישב בשלום.

פסוק יד
תורת - שהיא מורה לסור ממוקשי מות והפשעים הם המוקשים.

פסוק טו
שכל - שישכיל לעשות טוב השכל יתן חנו בעיני השם ורואיו.
ודרך בוגדים איתן - וחזק דרכם שהמשכיל לא יוכל להשיבם, מדרך הבגידה בשכלו.

פסוק טז
כל ערום - שהערמה בלבו יעשה מעשהו בדעת.
וכסיל יפרוש אולתו - לפני אחרים. פירוש אחר: יעשה בעבור דעת, כלומר יעשה ערמה ללמד דעת.

פסוק יז
מלאך רשע - אם הוא רשע - הוא יפול ברע.
ואמונים - שם דבר, כלומר ציר אמונות מרפא לשולחים אותו.

פסוק יח
ריש וקלון - שיקלוהו אחרים שניהם יבאו לאיש שיפרע מוסר מלשון מפרע.
ושומר תוכחת - שיוכיחוהו.
יכובד - שיכבדהו השם, כענין: כי מכבדי אכבד.

פסוק יט
תאוה נהיה - דבק בעליון. וכן הוא מי שהתאוה לשמור התוכחת ונהיתה, כאשר התאוה תערב לנפשו ותנעם לו.
ותועבת כסילים - מי שהוא סור מעשות רע, סור פעול:

פסוק כ
ורועה - מלשון רעך.
ירוע - ישבר.

פסוק כא
תרדף - פועל יוצא, כלומר הרעה שיעשו החטאים, היא מסבבת שירדפו אחריהם.
ואת צדיקים - שיעשו הצדק, השם ישלם להם שכר טוב.

פסוק כב
טוב - איש טוב יעזוב נחלה לבני בניו.
וצפון - השם יצפון לצדיק ממון החוטא, כענין: רשע יכין וצדיק ילבש.

פסוק כג
ניר ראשים - יתכן להיותו שם פועל מן: נירו לכם ניר כמו: רב אוכל יהי לראשים, בעת שיזרעו ויעבדו את האדמה, כענין: עובד אדמתו ישבע לחם.
ויש איש נספה - בעבור שאינו יודע משפט, נירה וזריעה, כמו: ויסרו למשפט, שהוא מדבר על ענין הזריעה.

פסוק כד
שחרו - ייסרהו בכל שחר.

פסוק כה
צדיק אוכל - עד שתהיה שבעה.
תחסר - מאכל שלא תהיה שבעה.

פרק יד

פסוק א
חכמות - החכמה היא תבנה ביתה ואשת אולת, בידיה תהרוס ביתה.

פסוק ב
הולך בישרו - בדרך ישרו.
בוזהו - לירא השם.

פסוק ג
חוטר - מטה, והוא רמז ללשון שנמשלה למטה, כלומר בתוך פי האויל יש מטה והוא הלשון שיכה בה בדבר גאוה.
ושפתי חכמים - שלא תדברנה בגאוה.
תשמורם - תשמור אותם השפה, כי על כל אחד ידבר.

פסוק ד
באין אלפים - בזה הפסוק הזהיר להתעסק בעבודת האדמה.
אלפים - שוורים. וכן: ככבש אלוף, כלומר בעבור שאין אלפים נשאר האבוס בר ונקי, שאין שם כלום. פרוש אחר: באין שוורים יש אבוס אחד מן בר, מענין לשבור בר והיה התבואה הנקיה מן התבן.
ורב תבואות - ואבוסים רבים מלאים בר, בכח שור והוא נכון:

פסוק ה
עד אמונים - שם דבר, כלומר עד שידבר אמונות.
לא יכזב - בעת הצורך.
ויפיח - דובר, וכן הוא עד שקר יפיח כזבים.

פסוק ו
בקש לץ חכמה - ללמד חכמה.
ואין - בעבור התעסקו בדבר ליצנות, לא יוכל לדעתה.
ודעת לנבון - לאיש נבון נקל ללמד יזכור כמו ודעת לנפשך ינעם.

פסוק ז
לך מנגד - בהיות המלה קשורה עם מ"ם הוא ענין ריחוק, ובהיות עם למ"ד הודיע קירוב לדבר, והמ"ם משמש במקום שנים כמ"ם מאל אביך כלומר לך מנגד והתרחק לאיש כסיל ומבלי דעת, שהוא איש שפתי דעת, כמו התרחק ממנו, כלומר מאיש שלא ידעתו חכם.

פסוק ח
חכמת, הבין - שם הפועל כלומר חכמתו היא תבינהו הדרך הראוי לו.
ואולת כסילים - היא גוררת המרמה ולעולם יחשבו לרמות אחרים במפלתם.

פסוק ט
אוילים יליץ אשם - כל אחד מהם והוא מלשון דבור, מלשון: המליץ בינותם כלומר יליץ לעשות אשם.

ובין ישרים רצון - שירצה איש את חברו. ופירוש: כענין: וחטאתם כסדום הגידו. פרוש אחר: כשיעשה אשם יתלוצץ ואומר שאינו מועיל, בשביל כך אין מביאים אותו, שאין בור ירא חטא וכן בכל החקים, אבל האשם אצל הישרים רצון לפני המקום, שמתכפרין בו עונותיהם, אי נמי מתלוצצים בעון, ולפיכך אין חוששין לגזול ולחמוס ולהחטיא, אבל בין הישרים לא תמצא אלא רצון המקום ובני אדם שהיא הדרך הישרה, ולפירוש אמר רצון סתם.

פסוק י

מרת - ידבר על הנפש המתאוה.

יתערב - מענין ערב רב, כלומר הלב יהיה ראוי שיהיה יודע למרר נפשו ולענותה בצום ולמנעה מתענוגי העולם הזה ובשמחתו שישמח, לא יתערב דבר זר והוא היגון שלא יתערב בשמחתו והוא שמחת העולם הבא, שאין עמה תוגה או שמחת הישועה, כענין שמחתי בישועתך.

פסוק יא

ואהל ישרים - שאינם רוצים בבנייני בתים כמו הרשעים ומואסים חמדת העולם ויושבים באהלים, יעמידם השם כעץ פורח.

פסוק יב

יש, גם - שניהם דבקים. פירוש יש דרך ישר מושם לפני איש והוא דרך המצות, ואחר שיושם הדרך לפניו ויסור ממנה ימצא דרכי מות.

ומלת גם – לרבות על עזיבת דרך ישר. וכן הפירוש: גם בעבור שחוק העולם ותענוגיו יכאב לב ההתעסק בהם, כי השם יכאיבהו ואחרית שמחת ההנאות תבואהו תוגה.

פסוק יד

מדרכיו ישבע - עומד במקום שנים, סוג פעול על משקל מול וענינו סור והדעת יקרא לב. וכן הפירוש: מדרכיו שהם דרכי ההבל, מהם ישבע איש וסוג מדעת כי השם ישביעהו שכר מעשיו ויאכילהו פרי דרכיו.

ומעליו - מן עלה זית, ודימה מעשיו הטובים במצות הקלות בעלים והחמורות בפרי. וכן הוא וישבע אפילו מן עלה איש טוב והשבע הוא שכר מעשה הטוב.

פרוש אחר: מעליו - מקום מעצמו.

פסוק טו

יאמין לכל דבר - לסור מדרך הישרה.

וערום יבין - בעבור אשורו הראוי לו. והטעם: דרכו שלא יסור ממנו, על כן אחריו חכם יראה.

פסוק טז

חכם, קצר - שנים דבקים. כלומר ירא מהשם וסר מרע, וכסיל יתעבר ויכעוס עם אחרים ובוטח שיחיה ומי שהוא קצר אפים שיתעבר בכל עת מעשה אולת.
ואיש מזמות - מחשבות רעות הוא ישנא, שישנאהו השם.

פסוק יז

חכם, קצר - שנים דבקים. כלומר ירא מהשם וסר מרע, וכסיל יתעבר ויכעוס עם אחרים ובוטח שיחיה ומי שהוא קצר אפים שיתעבר בכל עת מעשה אולת.
ואיש מזמות - מחשבות רעות הוא ישנא, שישנאהו השם.

פסוק יח

נחלו, שחו - שנים דבקים. כלומר האולת היא נחלתם.
יכתירו - יקנו כתר הדעת ויעלו לגדולת החכמים, על כן שחו רעים שהם הפתאים, לפני הערומים שהם טובים ורשעים וצדיקים כפל הדבר.

פסוק יט

נחלו, שחו - שנים דבקים. כלומר האולת היא נחלתם.
יכתירו - יקנו כתר הדעת ויעלו לגדולת החכמים, על כן שחו רעים שהם הפתאים, לפני הערומים שהם טובים ורשעים וצדיקים כפל הדבר.

פסוק כ

גם, בז, הלא - ג' דבקים.
מלת גם - לרבות והוא דבק למעלה עם איש מזמות. וכן הוא כאשר ישנא איש מחשבות רעות, גם בז לרעהו ישנא הרש, בגלל רישו.
ואוהבי עשיר רבים - בעבור עשרו רבים הם ומי שיבוז לרעהו הראוי לכבדו - חוטא הוא.

פסוק כא

אשריו - יהי מאושר מפי המאושרים.

פסוק כב

הלא יתעו - באמת הם תועים חורשי רע, לפי הזרעותם, כי כשיחרוש הרע הוא תועה מדרך הישרה.
וחסד ואמת - יבואון לחורשי טוב.

פסוק כג
בכל עצב - עומד במקום שנים, כלומר בעבור כל עצבון ועמל שיטרח לצורך מחייתו, יש יתרון ותועלת, ובעצב דבור שפתים, שהם דברי תומו יש מחסור. והטעם: שיחסר כל ואך ממעט מותר המתעצב.

פסוק כד
עשרם - עם חכמתם הוא תפארת ועטרת ראשם כי העושר יועיל לחכמה.
ואולת כסילים - ואע"פ שיש להם עושר לא יועילם להסירה מהם, כי אולתם בעשרם אולת היא, או אולת שאין כמוה.

פסוק כה
מציל - עד אמת - הוא יציל הנפשות הלקוחות למות, ועד שמנהגו בדבר כזב - הוא איש מרמה.

פסוק כו
ביראת יראת - שנים דבקים. והבי"ת משמשת בעבור שנים בראש הפסוק, וכן הפירוש:
בעבור יראת ה' יהיה השם מבטח עוז לירא להמלט בו בעת צרתו.
ולבניו - בזכותו יהיה השם מחסה עוז.
וביראת ה' מקור חיים - כאילו היראה מקור החיים לירא, בעבור שיסור ממוקשי מות והן הפשעים.

פסוק כז
ביראת יראת - שנים דבקים. והבי"ת משמשת בעבור שנים בראש הפסוק, וכן הפירוש:
בעבור יראת ה' יהיה השם מבטח עוז לירא להמלט בו בעת צרתו.
ולבניו - בזכותו יהיה השם מחסה עוז.
וביראת ה' מקור חיים - כאילו היראה מקור החיים לירא, בעבור שיסור ממוקשי מות והן הפשעים.

פסוק כח
ברב עם הדרת מלך - בי"ת ברב ובאפס - ענין בעבור פירוש בעבור עם רב שיש למלך יהדרוהו בני אדם, ובעבור אין לאום לרזון תבואהו מחתה. ויתכן שלא היה ירא שמים, על כן אין לו לאום.

פסוק כט
ארך - מי שהאריך אפו - רב תבונה הוא, ומי שלא יוכל לסבול כעסו - רוחו קצרה, על כן יקרא קצר רוח.

מרים אולת - כי מאריך אפו ישפיל האולת וזה ירימה בהתכעסו.

פסוק ל

חיי בשרים לב מרפא - מענין עד חיותם והלב שלא יזעף ולא יקנא באחר, הוא כמרפא לגופות. ומלת לב מושך אחר עמו כלומר חיי הגופות לרפאתם בהיות להם לב מרפא, והוא הלב הטוב והשמח שירפא הגוף בשמחתו.
ורקב בעצמות - מקנא לעשות רע.

פסוק לא

חרף עושהו - שגזר עליו הדלות, שסבור העושק שלא יוכל השם להצילו מידו.
ומכבדו - מכבד השם, בעבור שאמר הענק תעניק לו על כן.

פסוק לב

ברעתו - שיחשוב לעשות לדלים ידחה ויפול רשע. ויש מחסה ובטחון לצדיק על השם, בעת מות הרשע. פרוש אחר: וצדיק בעת שימות עוד חוסה במותו, כמו חזקיהו.

פסוק לג

תנוח - תמצא מנוחה בלבו, כשילמדה כי הלב משכן לחכמים.
תודע - יודיעה להם אולי ילמדוה. פרוש אחר: תמצא מנוחה שלא יודיענה לכסילים, תודע - שהכסילים יודיעוהו כאשר ידעוה ולא תנוח בקרבם כאשר תנוח בלב נבון, כענין: כל רוחו יוציא כסיל. ויתכן: מענין ויודע בהם אנשי סוכות, שהודיע פשעיהם בקוצים.

פסוק לד

צדקה - היא תרומם גוי ותנשאהו כאשר יעשנה.
וחסד - שיעשו לאומים. נחשב כקרבן חטאת.
פרוש אחר: צדקה תרומם גוי – ישראל.
וחסד לאומים חטאת - היא כי הוא לע"ג והעד נבוכדנצר: וחטאך בצדקה פרוק והוא הנכון.

פרק טו

פסוק א

מענה - שנים דבקים. מלת לעבד מושך עצמו ואחר עמו. וכן הוא רצונו של מלך הוא לעבד משכיל, כי הוא יענה אמרים רכים, להשיב חמתו ועברתו. ותהיה לעבד מביש שיענהו קשות, וזהו ודבר עצב. ופירוש: דבר עצב המביש שיעצב המלך, הוא יעלה אף.
ואמר: יעלה – כי מדת הכעס בעת הזעף תעלה ותראה באפי האדם, על כן נקרא הזעף אף.

פסוק ב
תיטיב - מענין בהטיבו תתקן הדעת היטב.
יביע - מנחל נובע, כלומר לא תפסק האולת מפיהם.

פסוק ג
בכל, מרפא - שנים דבקים.
עיני ה' - כענין: ממכון שבתו השגיח שהביט הרעים והטובים ועיניו הם שכלו וחכמתו.

פסוק ד
מרפא - רמז למוסר שירפא נגע הסכלות, כעץ חיים שהאוכל מפריו יחיה שנים רבות, כן לומד מפיו מוסר יחיה.
וסלף - שיסלף לשונו לדבר אולת תבא שבר ברוחו, כענין רוח נכאה, כי אין לשברה רפואה.

פסוק ה
יערים - יעשה בערמה, כשישמור התוכחות.

פסוק ו
בית צדיק - פירוש כבית חוסן הוא, אוצר תבואה ותרגום ממגורות חסניא, כמו: לא יחסן.
פירוש: בבית צדיק אוצר רב מלא תבואות.
ובתבואת רשע נעכרת - יש תבואה נעכרת, כענין זרעו חטים וקוצים וגומר.

פסוק ז
יזרו דעת - שילמדוהו לפתאים.
ולב כסילים לא כן - ילמד כאשר החכמים יזרו, או לא כן ידע לזרות דעת, והוא הנכון.

פסוק ח
זבח - השם יתעב זבחיהם כי מגזל יביאוהו.
רצונו - שירצה השם בתפלתו.

פסוק ט
תועבת - כי הולך להרע.
ומרדף - פועל יוצא ללבו או לאחר. והטעם: שיצוה לרדוף הצדקה, השם יאהבהו, כנגד תועבת ה'.

פסוק י
מוסר, שאול - שנים דבקים, אבדון בעבור שהוא אובד ממראה ומדעת בני אדם.
מוסר רע - כלומר המוסר בדבר רע הוא לעוזב אורח המצות, שלא יחפוץ בו.

ושונא תוכחת - פתאום ימות והשם שהשאול והאבדון גלויים נגדו, הוא בוחן המחשבות ולבות בני אדם, העוזב אורח מוסר ושונא התוכחת והוא יתן שכרם, שימיתם בלא עתם וירדו אליהם.

פסוק יב

הוכח לו - פירוש להוכיח.

אל חכמים - אל בית חכמים.

לא ילך - שיחשוב שיוכיחו, על כן יסור מהם.

פסוק יג

לב, לב, כל - ג' דבקים. [ראה יד - טו]

ייטיב - מן טובת מראה יפה הפנים.

רוח נכאה - ונשברת היא על כן לא תלמוד הדעת, אבל לב נבון שישמח ואין לו עוצב בעולם, הוא יבקש ללמוד דעת.

פסוק טו

כל ימי עני - תאר והוא המתעצב.

משתה - חסר כ"ף, פירוש עני דעת וממון - ימיו רעים, הפך לב שמח ולב טוב ושמח - במשתה תמיד, כלומר, כלב אוכל ושותה ושמח בכל יום.

פסוק טז

מאוצר רב - מקובץ שגזל מהומה באוצר. וטעמו: שבר מן: ויהם ה', פירוש שהרשע יהום בני אדם מהומה גדולה עשרם.

פסוק יז

טוב ארוחת - עומד במקום שנים, בעבור הנושאה עלי אורח, כמו שלוחים מן ישלח ומנחה מן נחה, שם בארוחה השלוחה, כלומר שיאהב זה לזה, טוב מארוחת שור וישנאו זה לזה.

פסוק יח

יגרה - מענין: מתגרת ידך.

פסוק יט

עצל - בכל מקום רשע פירוש, דרך עצל כאילו סבובה משוכת חדק קוצים, שאינו יודע לצאת ממנה.

סלולה - כענין סולו סולו המסלה. פירוש: הרימו ההרמה ורומז על הציונים הרמים, כדי שלא יטעו ההולכים עליה. וכן סוללה, כאילו יש לה ציונים סלולים ללכת דרך ישר.

פסוק כא
יישר - יבקש דרך ישר ללכת בה.

פסוק כב
הפר, שמחה - שנים דבקים.
סוד - ענין עצה, פירוש שאחרים יפרו מחשבות החושבים, בעבור כי אין עצה, ובעבור יועצים תקום מחשבת הנועצים ותבא שמחה לאיש היועץ, בבא מענה פיו.

פסוק כג
ודבר - העצה שיבא בעתו מה טוב לנועצים.

פסוק כד
ארח חיים - שהוא למעלה למשכיל, כלומר המשכיל יתעסק לעשות רצון יוצרו, אולי ילך בארח החיים שהיא למעלה והם חיי הנפש המתאוה לשוב אל האלהים, למען שתסור מן השאול שהוא למטה.

פסוק כה
בית גאים - שיש להם גאוה, יסח השם ביתם ויהרסנו.
אלמנה - ענייני אלהים שהוא דיין אלמנות, מן: אלמנה יצב גבולה.

פסוק כו
רע - כלומר איש רע.
וטהורים - נחשבים ככסף טהור, שאין בו סיגים.
אמרי נועם - שינעמו לשם.

פסוק כז
עוכר, לב, רחוק - ג' דבקים. [ראה כח-כט] הבוצע שהוא הגוזל, מסבב שיעכור ביתו מתנות השוחד.

פסוק כח
לב צדיק - יחשוב לענות על דין הצדק.
יביע - כנחל נובע. פירוש ידבר הרעות כדי להטות דין, על כן רחוק השם מהם וישמע תפלת הצדיקים.
פרוש אחר: לענות - מן לענה וראש והוא רחוק, בשביל שאין הלמ"ד בשוא.

פסוק ל
מאור, אזן, פורע, יראת - ד' דבקים. [ראה לא-לג] וכן הפירוש המאור שתחזנה העינים - הוא ישמח לב וכשתשמע האזן תוכחת שבה יש גם חיים, וילין בקרב חכמים, אז תדשנהו התוכחת יותר משמועה טובה.

פסוק לב
פורע - כי לומד המוסר יכתירהו ויצפינהו והמתרחק ממנו, כאילו יגלהו ויפרעהו, מן: כי פרוע, כלומר פורע מוסר החכמים חפץ להמית נפשו ושומע תוכחת מפיהם, הוא קונה לב. והטעם דעת ויראת השם.

פרק טז

פסוק א
[א-ד] לאדם, כל, גול, כל - ד' דבקים. מערכי לב שיערוך בלבו המחשבות ומאת השם דבור הלשון, שהוא יוציאנו כי טרם הדבור ידענו כענין אין מלה בלשוני, והשם שיודע ומערכי לב רואה מענה איש וזהו כל דרכי איש שהוא זך ונקי, בעיניו רואה השם דרכיו, כי הוא תוכן הרוחות לעשות רצונו.

פסוק ג
גול - עם המוזהר ידבר, כלומר הודיעהו דרכיו כי הכל יפעל השם למען הזך ויתן שאלתו ויעשה חפצו באשר ישאל, וכאשר תגול אליו ימלא משאלותיך, וגם לרבות על משאלות הזך, כלומר אפילו גם הרשע יבוא ליום רעה, שלא יזיק לזך.

פסוק ה
יד ליד - יד השם בעבור יד הרשע, כלומר יד השם תשחיתהו בעבור ידו שתעשוק, על כן לא יהי נקי, כי יקבל שכרו.

פסוק ו
סור - היראה גוררת שיסור מרע.

פסוק ז
ישלים - יביאם בברית שלם עמו ומלת גם לרבות על הרצון.

פסוק ח
טוב מעט - ממון מקובץ בצדקה מהמון רבה, מקובץ ברשע.
בלא משפט - ולא יעשה צדקה כמשפט.

פסוק ט
לב אדם - צדיק שיחשוב דרכו הראוי לו והשם יכין צעדו שלא יכשל ויעזרהו, כענין: בא ליטהר מסייעין אותו.

פסוק י
קסם - חסר כף הדמיון קוסם קסמים, כלומר גוזר גזרים וקסם שם כלל, על גזרת משפט הכוכבים. וכן גזרין שיגזרהו להיות כן, כלומר כקסם שהוא דבר גזור, כן יאות להיות על שפתי מלך, שיגזור במשפט האמת ולא ימעול באמרי פיו.

פסוק יא
פלס, ומשקל - לענין אחד הם וכיס מנין, למ"ד לה' כמו בעבור כי הוא צוה לעשות במשקל ובמאזנים כמשפט ומעשהו של הפלס.
כל אבני כיס - כי השקל עשרים גרה והטעם שלא יהיה שם גדולה וקטנה, ע"א לה' לו הם והטעם: כי הוא חפץ בהם.

פסוק יב
תועבת, רצון, חמת, באור, קנה - ה' דבקים. [יב-טז] יאהב כל אחד מן המלכים.
מלקוש - הוא המטר. וכן פירושו: המלכים ראויים לתעב עושה רשע, כי בעבור הצדק שיעשו יכון כסאם וירצו דובר הצדק, כלומר דובר אמונים ישרים יאהב המלך, כי חמתו כחמת מלאכי מות, שימיתו פתאום הרשעים.

פסוק יד
יכפרנה - יבטלנה וישוב חמתו מאליו, ובאור שיאיר עיניו על החכם, יש חיים ורצונו שירצהו כעב מלקוש שיצמיח הלקש, וקניין החכמה מה טוב לחכם כי יבטל חמת המלך.
חרוץ - מלשון גזור, כמו: אתה חרצת, או שם זהב כמו כתם.

פסוק יז
מסלת - שיורו לסור מרע היא מסלתם ומי שיחפוץ לשמור נפשו שלא תמות, נוצר דרכו הראוי לו והוא דרך המצות.

פסוק יח
לפני, טוב - שנים דבקים.
גובה רוח - על כן טוב לשפל רוח להיות עם ענוים.
מחלק - מקח בחלק שלל עם גאים, כי אז ישבר כהם להיותו עושק.

פסוק כ
משכיל - דבק למעלה, כלומר משכיל על דבר השפלות להשפל - הוא ימצא טוב שייטיב לו השם.
ובוטח בשם - לא יחפוץ לחלק שלל עם גאים.
אשריו - שיהא מאושר ברבות טובתו.

פסוק כא
לחכם לב - שהחכמה בלבו.
יקרא נבון - שיבין מה שלא למד.
ומתק שפתים - טעם ואיש ילמד מתיקון שפתים, אז יוסיף לקח.
והמתק - רמז לחכמה המתוקה, כענין: ומתוק מדבש.

פסוק כב
מקור - פירוש השכל הוא המקור שיקירו משם חיים לבעליו.
ומוסר אוילים - מוסר אולת.

פסוק כג
לב, צוף - שנים דבקים. חכם יראה השכל על פיהו.
ועל שפתיו יוסיף - הלב להראות הלקח.

פסוק כד
צוף - דבש חסר כ"ף,כלומר כצוף דבש כן אמרי נועם מתוקים:

פסוק כה
יש דרך ישר - מי שם לפני איש להתעסק באמרי נועם.
ואחריתה - שיעזבה ימצא דרכי מות. ואמר: דרכי, כי סבות המות רבות. פרוש אחר: שילך דרכים שיביאוהו למות.

פסוק כו
אכף - סבב וגרם, כלומר נפש עמל תעמל לעד כל ימיו, כי פיהו אכף גרם וסבב עליו לעמל, בעבור שלא למד אמרי נועם, והפך זה החכמה תחיה את בעליה.

פסוק כז
ועל שפתיו - על כל אחד משפתיו הרעה, כאש צרבת. פרוש אחר: המלשין.

פסוק כח
נרגן - דברי סרה ברכילות.

פסוק כט
איש - העושה חמס מפתה רעהו, שיעשה חמס כמוהו.
בדרך לא טוב - בלשון זכר.

פסוק ל
עוצה - לפי דעתי שיועצם את עיניהם, עוצם עיניו, הם משרש עוצה עיניו והמ"ם סימן הפועלים והראוי עוצה אותם את עיניהם, וכמו כן ותפתח ותראהו את הילד לחללו את ביתו הנכון לחלל אותו. וכן הפירוש: עוצה עיניו - אוטם עיניו, בעבור שלא ילך לבו אחרי עיניו, בעבור שיחשוב תהפוכות כרצונו.
כלה - משלים הרעה כאשר חשב.

פסוק לא
עטרת - השיבה היא, כעטרת תפארת לראש.

פסוק לב
טוב, בחיק, טוב - ג' דבקים. [לב-לג, יז,א]
טוב - עומד במקום שנים
וארך אפים - הוא טוב מגבור כי הוא יכבוש כעסו והגבור אע"פ שכובש אחרים, אינו יכול לכבוש כעסו.
מושל ברוחו- לבדו טוב ממושל לוכד עיר, שצריך לעזר אחרים וכאשר יוטל הגורל בחיק ומה' משפטו, איך יפול כן מאת השם, מי שיוכל למשול ברוחו.

פרק יז

פסוק א
טוב - הרבה למושלים ברוחם, כפת חרבה שיש שלוה בה.
מבית מלא זבחי ריב - ומריבה שיתכעסו תמיד.

פסוק ב
בבן מביש - כסיל.
יחלוק - יקח חלק.

פסוק ג
מצרף, מרע, לועג, סר - ד' דבקים [ג-ה].
מצרף - מין כור.

פסוק ד
מזין - הראוי מאזין, כלומר יש מצרף לכסף וכור לזהב לזקקו, וכן יבין הלבבות השם וידע מי שהוא מרע ומחשב רכילות, שהוא על שפת איש.

פסוק ה
שמח - מי ששמח לאיד הרש לא ינקה - לא יהיה נקי כל אחד מהם, כי השם בוחן הלבבות ויתן שכר למרע וללועג ולשמח לאיד.

פסוק ו
בני בנים - שבעבורם מכובדים הזקנים, בעבור חכמתם.
ותפארת בנים - אבות החכמים.

פסוק ז
לא נאוה לנבל - לא נחמדת ונאוה לו.
שפת יתר - כלומר לא יתאוה לעצת שפת חכמים שתביאהו לידי יתרון, אבל לנדיב לא נחמדת לו, כלומר הנדיב לא יתאוה שפתי איש שקר, כאשר התאוה הכסיל.

פסוק ח
אבן חן - חסר כ"ף. וכן ידה ליתד תשלחנה, אע"פ שאין זה מקומו אפרשנו לפי שהוא נעלם, בעבור מלת תשלחנה שהוא בלשון רבות. וכן עניינו כידה ליתד תשלחנה הנשים הנזכרות בפסוק תבורך מנשים, אם תעשינה כאשר עשתה, על כן תהיה מבורכת יותר מהן. וכן זה כאבן היקרה שיש לה חן בעיני כל רואיה, כן יש חן לשוחד בעיני בעליו והוא הנותן, כי בעבור שהוא אסור לקחתו לא יקרא הלוקח בעליו. וכן: אל תמנע טוב מבעליו, כי הוא הלוקח.

פסוק ט
מכסה - מי שמבקש לאהוב רעהו, יכסה פשעו שפשע בו ולא יודיעהו.
ושונה בדבר - לפשוע פעם אחרת.
מפריד אלוף - שיאהבנו יותר ממנו.

פסוק י
תחת - יש אומרים: מן תנחת עלי ידך, תרגום וירד כמו נזיד, מן ויזד לטעת מן נטע והוא רחוק.

פסוק יא
אך - ממעט הגערה מן המרי, כי לא תועיל בו והוא חסר כמו איש מרי, שמרה כי השם יבקש לעשות לו רע.

אכזרי - שלא ירחמנו.
ישולח בו - להמיתו.

פסוק יב
פגוש - ואל יפגוש בו כסיל בעת אולתו, כי הוא קשה מהדוב.

פסוק יד
פוטר - לשון פתיחה, כלומר כפותח מקור מים ההולכים ויתערבו עם אחרים, עד שיתגברו על הארץ, כן הוא ראשית מדון, מדומה למים. וקודם התגלה התערב זה בזה במדון, ראוי הריב לנטוש אותו. פרוש אחר: כפטר מים כן ראשית מדון, תתחיל במעט ויצא הרבה.
התגלע - התגלות.

פסוק טז
מחיר - לקנות בו חכמה ואין לו לב שיחפוץ ללמוד.

פסוק יז
בכל עת - יאהב איש רעהו ואח אוהב לעת צרה הנולדת ולא יאהב בכל עת.
יולד - ראוי להיות תולד כמו: ובא עליך רעה.
אדם, אוהב - [יח-יט] שנים דבקים. כלומר אדם שתוקע כף להיות ערב לפני רעהו המלוה, הוא יקרא חסר לב והוא אוהב לעשות, בעבור פשע ומצה שינצה עמו רעהו.

פסוק יט
פתחו - רמז למפתח השפתים, כלומר כאשר הוא מרים קול פתח דבריו לערוב ערובה הוא מבקש שיבואהו שבר פתחו, מן שמור פתחי פיך.

פסוק כ
יפול ברעה - שחשב לעשות.

פסוק כא
נבל - מדבר נבלות.

פסוק כב
לב, גהה - חסר כ"ף מרפא, כלומר הלב שהוא שמח בחלקו ייטיב לגוף כגהה, בעבור שתולדתו לשמוח כמו לא יגהה מכם, אבל רוח נכאה וכועסת על הבלי העולם, תיבש עצם שהוא עיקר הגוף ולא תועיל בו גהה.

פסוק כג
מחיק - נסתר שהם ישרות יקח השוחד.

את, כעס - שנים דבקים.

פסוק כד
את פני - החכמה שהוא ילמדה מכל אדם.
בקצה ארץ - המה משוטטות לבקש חכמה, כי יחשוב אנשי מקומו כסילים כמוהו, על כן מכעיס אביו ברצותו ללכת למרחוק.

פסוק כו
גם ענוש לצדיק לא טוב - דבק בפסוק פנים ואחור וגם לרבות על השוחד שיקח רשע ואחרי כן יענש הצדיק. וכן הוא לענוש הצדיק בדינו לא טוב הענוש, כי שם הפועל הוא מתאר בשם דבר, ולא טוב להכות הנדיבים על ישרם.

פסוק כז
חושך, גם - שנים דבקים. הודיע כי מדת השתיקה טובה, כלומר חושך אמריו ושותק, הוא דעתן ורוח הוא הדעת,] כלומר שדעתו יקרה והפך זה: כל רוחו יוציא כסיל.
וגם - לרבות על חושך אמריו, גם אויל מחריש חכם יחשב.

פרק יח

פסוק א
לתאוה, לא [א-ב] - שנים דבקים. למ"ד לתאוה כמו בעבור.
נפרד - הנע והנד והנפרד ממקומו לבקש חכמה, בעבור תאוה שיתאוה ללמוד, ובכל אנשי תושיה יתערב וילך עמם.

פסוק ב
והכסיל לא יחפוץ - ללמוד תבונה אלא יחפוץ במה שהתגלה לבו והוא הסכלות, כי הלב הוא נסתר ויתודע ויתגלה בסכלות או בחכמה.

פסוק ג
בבא - רמז ליום הולדו.
בא גם בוז - עמו שיבוז לאחרים ועם קלון שיקלה אותם, באה חרפה שיחרפם. והטעם: הקלון גורר החרפה, כענין ועבירה גוררת עבירה:

פסוק ד
מים עמוקים - שהם קרים וזכים, כן דברי פי איש חכם וכנחל נובע תמיד, כן מקור חכמתו שלא תפסק.

פסוק ה
שאת, שפתי, פי - [ה-ז] ג' דבקים. וכן הפירוש: לא טוב לשאת פנים רשע בדינו וכן צדיק בדינו, שהוא זכאי ושפתי כסיל הוא הרשע הנזכר ששפתיו מסבבין שיבואו בריב ופיו יביאהו בריב בעבור מהלומות, כלומר בעבור שיקרה להלום רעהו ולהכותו והנה פיהו יתן מחתה לעצמו, ושפתיו יסבבו מוקש לנפשו ולא טוב לשאת פניו.

פסוק ח
דברי, גם - [ח-ט] ב' דבקים. כמתלהמים כדברים מסותרים ומתכסין מן דברי הרכיל שידברם בסתר, ובטן כמו ללב וגם לרבות, כלומר מדבר הרגינות גם הוא מתרפה במלאכתו שלא יעשנה בהיותו רכיל.

פסוק ט
אח הוא לאדון המשחית - מה שיש ברשותו ואמר אח בעבור שהוא דומה לו בהשחתת מלאכתו, וכמו ועשה אח כי מעשה הרע, הוא אח לעבירות.

פסוק י
מגדל עוז שם ה', הון, לפני [י-יב] - ג' דבקים.
בו - בשמו ירוץ שלא יכשל או ירצץ אויבו, אע"פ שהוא בשורק כמו: ארוץ גדוד ונשגב בעת יסובבהו ולא יוכל לו.

פסוק יא
וכחומה - הכ"ף משמש לפניו וכן הפירוש כמגדל עוז, כן שם ה' לצדיק בעת צרה.
והון עשיר - מדומה בעיניו כקרית עוזו ויחשוב שיהיה נשגב בו כצדיק בשם וכחומה נשגבה, יחשוב הונו שהוא בבית משכיתו תרגום וישקף ואסתכי.

פסוק יג
משיב דבר - לשואלים טרם שיבין כמו גוי אשר לא תשמע לשונו, האולת היא תהיה לעצמו. פרוש אחר: האולת היא תחשב לו וכלימה שיכלימהו, המדבר עמו או אחרים.

פסוק יד
רוח, לב - ב' דבקים. פירוש רוח איש יסבול חליו ומדות הגוף וזו היא הרוח המשכלת, החכמה סובלת הדאגות.
ורוח נכאה - היא המתעצבת והכועסת על הבלי העולם, כאשר לא תשיגם משקל נכאה מלאה.
מי ישאנה - בהיותה נכאה כי היא נושאת הגוף, אע"פ שהיא נשואה בתוכו וזאת הרוח הנכאה, לא תלמוד חכמה אבל לב נבון הסובל מחלתו, יקנה הדעת בתבונתו.

פסוק טו
ואזן חכמים - סובלי הקורות תבקש לשמוע הדעת.

פסוק טז
מתן, צדיק - [טז-יז] ב' דבקים.
ומתן - רמז לשחד שיתן יוציאהו למרחב מצרתו.
ולפני גדולים ינחנו - הם לוקחי השוחד, שלא יכשל לפניהם בדין.

פסוק יז
צדיק - שיצדיקוהו הגדולים.
הראשון - הוא הנותן המתן.
ובא - אף על פי שיבא רעהו ויחקרהו בדין, לא יוכל להרשיעו.

פסוק יח
מדינים, אח - שנים דבקים.
נפשע - בעבור הפשע היוצא ממנו יקרא כן ומלת בריח כולל הדלתות והזכירו בעבור שאין להם חוזק ועוז, כי אם עם הבריח וארמון הוא מבצר, כלומר ובין עצומים וחזקים יפריד הגורם שלא ילחמו ואפילו יהיה אח יותר נפשע מקרית עוז הפושעים במלכם, כענין תפשע לבנה ומדיני האח יהיו כעוז בריח ארמון, הגורל יפריד ביניהם.
ואמר: אח - כי רוב התגרות הם על נחלת האחים.

פסוק כ
מפרי, מות - [כ-כא] ב' דבקים.

פסוק כא
ביד - מקום.
יאכל פריה - כנגד תבואת שפתיו, כלומר אם ידבר רע - יבואהו מות, ועל דבר טוב - ישיג חיים.

פסוק כב
מצא - שהיא יבקש להיותם עזר כנגדו וימצאה, הוא ימצא טוב השם ימציאהו טובתו, בעבור הדבקו במה שגזר עליו השם.

פסוק כג
תחנונים ידבר רש - בבקשו מאומה מהעשיר.
ועזות – פירושו אמרות עזות.

פסוק כד
רעים - כמו זדים נצים והעד עליו להתרועע, או יהיה מנחי הלמד על משקל גאים, ורע על משקל גא מאד, כלומר איש יאהב רעים, כדי שיתרועעו עמו ויתחברו אליו, כי יש אוהב שדבק מאח.

פרק יט

פסוק א
טוב, גם, אולת - [א-ג] ג' דבקים. כלומר הולך בדרך תומו.
מעקש - מצד שפתיו המעוקשים יקרא כך.

פסוק ב
גם - לרבות על גנותו שהוא כסיל, כלומר בעבור שאין לו דעת הנפש השכלית לשוב מדרכי העקשות, לא טוב הוא.
ואץ - שירוץ לגזול הוא חוטא.

פסוק ג
דרכו - הוא עסקו ומלאכתו כמו: מעשות דרכיך:
יזעף - יתעצב ויכעס ולא ישוע לאל בעת צרתו.

פסוק ד
הון, עד, רבים, כל - ד' דבקים. ובה' הודיע שבח מחונן דלים וגנות מפזר הונו ברעים.
יוסיף רעים - על רעיו וכשהוא דל יפרד מרעהו, כי ירחיקהו רעהו עד שיפרד ממנו.
ויתכן שיהיה עד שקר על כן נתדלדל.

פסוק ה
ינקה - לא יהיה נקי מן השכר.
ויפיח - ענין דבור.

פסוק ו
רבים - מן רבי המלך, כלומר ונדיב בעבור שיתנדב לבו לתת לעניים תגדל מעלתו, עד שהגדולים יחלו פניו שיעזרם או שיאהבם, כענין במנחה פניך יחלו, וכל הרעים יתחברו לאיש מתן - לאיש נותן להם מתנות.
ומלת רחקו – לשון רבים מחוברת מן היחידים.
כי מרעהו - אחד הוא. וטעמו: כל אחד ואחד עד שרחקו כלם.
ומרדף - פועל יוצא אל פועל האמיתי הדבר בו פעול, כי הרש הוא המרדף.

והאמרים - הם הרודפים והאחים או הרעים מורדפים, כמו: ואויביו ירדף חשך. ורדפה את מאהביה. והענין דבק למעלה עם ודל מרעהו יפרד, כל אחי הרש והדל ישנאוהו, כל שכן רעיו שרחק ממנו אחר התחברותם אליו, בעבור מתנותיו והרש מצוה לרדוף אחריהם, שלוחי אמריו אולי יתקרבו אליו רעיו ולא המה שומעים.

פסוק ח

קונה, עד - [ח-ט] ב' דבקים. הדעת יקרא לב אוהב נפשו להחיותה עד עת כלח.
ושומר תבונה - אחר שקנה אותה בעבור למצא הטוב שמרה, שהש"י ימציאהו טובתו בעולם הזה ובבא, אבל עד שקר שלא קנה הדעת, לא יהי נקי מן השבר.

פסוק י

לא נאוה - ונחמד להיות לכסיל תענוג וזה כנגד שומר תבונה שימצא טוב. ויתכן שהכסיל הוא עד שקר.
תענוג - טעמו להתענג בעולם.
אף כי לעבד משול בשרים - ונכבדים לא נאה.

פסוק יא

עבור על פשע - שיעבור עליו כדי שיתרחק ממנו וזה דרך משל, כי הרוצה להתנקם עומד על הפשע ונושא עון כאלו עבר עליו ועזבו.
האריך - פועל עבר יוצא לפעול האמתי וטעמו השכל הוא יאריך אפו של אדם.
ותפארתו - שיפארוהו אחרים, בעברו על פשע.

פסוק יב

זעף מלך - על המכעיסים אותו.
וכטל על עשב - שירטיבהו כן רצונו של מלך, למי שירצה בו.

פסוק יג

הוות - הקורות תהיינה נקראות הוות, כלומר הבן הכסיל יסבב הוות לאביו.
דלף - כלומר דלף טורד ענינו מגרש בני אדם כן מדיני אשה, כמו טרדין.
פרוש אחר: דלף טורד - שלא ישקוט ואחר שדבר בכסיל ואשה רעה אמר: כי בית והון ינחלו האבות לבניהם ואינם יכולים להנחיל להם האשה המשכלת החכמה, כי מאת השם היא.

פסוק טו

עצלה - שם דבר על משקל מותה כבשה, כלומר העצלה היא תפיל תרדמה על העצל, וכן הנפש החושבת לרמות אחרים, היא תרעב.

ורמיה - על משקל צדיה.

פסוק טז
שומר מצוה - שלא יעזבה שומר נפשו מן המיתה.
ובוזה דרכיו - והראויים לו.
ימות - בידי שמים טרם עתו. כתיב: יומת, שב"ד ימיתוהו אם נודע שבזה דרך המצות בגלוי.

פסוק יז
מלוה - מי שיחון הדלים - השם ילוהו, כי העושר בידי אדם הוא פקדון והלואה.
וגמולו - שיחון אותו השם, כשחנן הדלים.

פסוק יח
כי יש תקוה - שתקוה שיאריך ימים ביסרך אותו.
ואל המיתו - שימית אחרים.
אל תשא נפשך - לפרנס אותה מגזלתו, כענין ואליו הוא נושא את נפשו להתפרנס ממנה.
פרוש אחר: ואל המיתו - שאחרים ימיתוהו, אז אל תשא נפשך ביסרך אותו.
פרוש אחר: ואל המיתו - לאחרים אם לא תיסרנו תמיתנו ויצא ממנו גדל חמה.
פרוש אחר: אל תשא נפשך - ממנו, שתחשוך ממנו מוסר, אבל הבן שהוא גדל חמה מצד חמתו הגדולה, עזבהו ויהיה מקבל ענשו, כמו: נשא עונו ואל תתעסק בהצלתו, כי אם תצילהו פעם אחת, צריך אתה עוד שתוסיף להצילו פעמים רבות.

פסוק כ
שמע עצה - לשני הדרכים שהודעתיך, למען תדע חכמה בשמעך מוסר ואל תלך אחרי מחשבתם, כי רבות מחשבות בלב איש ואינן קיימות זולת עצת ה'.

פסוק כב
תאות אדם - תהיה לעשות חסדו, כלומר יתאוה תמיד לעשות חסד למי שראוי לו, או תאות מן נאוה קדש:
וטוב רש מאיש כזב - שאמר לעשות חסד והוא מכזב הרש טוב ממנו, כמו: איש מתהלל במתת שקר:

פסוק כג
יראת ה' לחיים - בעבור חיים ירא אותו.
ושבע ילין בל יפקד רע - הירא בל יפקד ולא יזכור היגון שכבר קרהו, כלומר לא תזכרנה צרותיו בהיותו שבע מטוב האל.

פסוק כד
בצלחת - כמו צלוחית חדשה, והענין כאילו ידו טמונה בצלחת.
לא ישיבנה - כי לא ימצא מאומה שיאכל, על כן צריך אדם לבקש מחיתו ולא להתעצל.

פסוק כה
לץ יערים - ילמד ערמה.

פסוק כו
משדד - פועל וכן יבריח פירוש בן מביש מצוה לשדד אביו, והוא מסבב שתברח אמו.
מביש - נותן בושה לאביו.

פסוק כז
חדל בני - לשגות מאמרי דעת, ושמע מוסר. פרוש אחר: זה הפסוק דבק ראשו עם סופו, וכן הוא: חדל בני מאמרי דעת אם תאבה לשמוע מוסר, ואחרי כן לשגות.

פסוק כח
יליץ - ידבר שעדותו הוא משפט וצדק מן המליץ, או ידבר ליצנות על המשפט.
יבלע - כמו: כבלע את הקדש.

פסוק כט
נכונו ללצים שפטים - מאת השם, כלומר השם ישפטם בעבור שיליצו המשפט ונכונו מהלומות, שהכסילים הלומים ע"י אדם, כענין ושבט לגו כסילים.

פרק כ

פסוק א
לץ היין - חסר איש היין לץ הוא הומה פירוש צועק שיתנו לו שכר.
לא יחכם - לא ילמד חכמה בהתעסקו ביין.

פסוק ב
נהם ככפיר, מתעברו - מתעבר עמו, נפשו הוא החוטא, בעבור שאינו חולק כבוד למלכות.

פסוק ג
כבוד - שהמלך יכבד לאיש המתעבר, אם ישב וישקוט ממריבה, על כן בקמץ הלמ"ד כי הוא ידוע והוא המתעבר עמו.
יתגלה - יתערב במריבה.

פסוק ד
מחורף - המ"ם תחת בי"ת, כלומר בעת החורף.
ושאל - שישאל מן הקוצרים ולא יתנו לו מאומה, בעבור עצלותו.

פסוק ה
מים עמוקים - חסר כ"ף, כלומר כמים עמוקים שהם קרים וזכים ורגל לא תרפסם, כן החכמה והעצה שהיא בלב איש, זכה וברורה.
ואיש - אחר ידע התבונות ידלה העצה מלבו, כלומר ילמדה מנו.

פסוק ו
רב אדם - כלומר הרוב בבני אדם כל אחד יקרא חסדו, כלומר יתפאר שיעשה חסד ולא יקראהו מי ימצא. פרוש אחר: שיאמר אמת על נפשו.

פסוק ז
מתהלך בתומו - הוא יקרא צדיק.
אשרי בניו אחריו - כי בגלל צדקו יהיו מכובדים עד שיאשרום אחרים, הנה ירש אדם מטובת אביו.

פסוק ח
ומלך שישב על כסאו לעשות דין, הוא יזרה כל מי שהוא רע בעיניו, כי אז יעמוד על כסאו.

פסוק ט
מי - זה שיאמר זכיתי לבי מעון נעורי, טהרתי מחטא ילדותי? והטעם: אין אדם שילך תמיד בתומו ולא יחטא.

פסוק יא
גם, יתנכר - הפך ההכרה, וכן: ויתנכר אליהם. והענין שהתנכר מן הנערות בעבור מעלליו.
אם זך - מחטא ואם ישר פעלו, כי הנער הכסיל נודע ונכר באולתו וזה מתנכר במעשיו הטובים, כאילו מתכסה בהם ולא יכירו רואיו מעשיו אם נער עשם, כאשר הם זכים וישרים.

פסוק יב
אזן, אל, רע - [יב-יד] ג' דבקים. כלומר מאזן לשמוע מוסר והעין לראות התוכחת עשה השם, על כן אל תאהב שנה, שלא נברא העין לישן כי אם שעה ידועה, ואחרי כן לראות ולבחור בדרכי המוסר.

פסוק יג
פקח עיניך - מן השינה, כי אז תשבע לחם, וראה הקונה שיאמר על הממכר רע רע ויבזהו, כדי שיוכל לקנות בזול וכאשר הולך בעצמו עם הממכר, אז יתהלל ויתפאר בעצמו ויאמר שהוא יודע לקנות דבר נחמד ובאמת כן הוא, שיש זהב ופנינים רבים למי שיש לו שפתי דעת, שידע בעסקי סחורה.

פסוק טז
לקח - חבלהו, לשון צווי:

פסוק יז
ערב, לחם שקר - שהעיד שקרים בעבורו.

פסוק יח
מחשבות, תכון - כל אחת בעצה שיועץ עם חברו, או יכון מה שחשב לעשות.

פסוק יט
ולפותה - שיפתוהו אחרים.
לא תתערב - שיגלה סודך והוא הרכיל.

פסוק כ
נרו - רמז לנשמתו ידעך, כנגד מות יומת.
באישון חשך - כפול, כלומר שימות בחשיכה, או החשך משל לצרות.

פסוק כא
מבוהלת בראשונה - מגזלה.
ואחריתה - שהיא גזולה לא תבורך. והטעם: לא ירדו עליה גשמי ברכה. וכתוב מבוחלת בחי"ת להודיע כי נחלה גזלה היא נמאסת ונגעלת לשם, מן בחלה בה:

פסוק כב
אל - ה"א אשלמה מחובר במקף ברי"ש רע, וכן הפירוש: לא תאמר לשלם רע למרעים לך.
קוה לשם - שיש לו כח לשלם לו גמול ויושע לך מידם.

פסוק כד
מה', מוקש - [כד-כה] שנים דבקים. מצעדי שיצעד ללכת.
ואדם - איננו מבין עת לכתו, עד כי השם יוליכהו ויושיבהו אשר מאתו מצעדי גבר, והוא יתן מוקש בלכתו לאשר ילע ויאכל קדש, ואחר שינקש ידור נדרים להביא לבקר אויל, ינצל מן המוקש וילע מן בלעיך, יעלעו דם כמו יבלע.

פסוק כו
מזרה - להעיק אותם וכבר השיב עליהם אופן עגלה לדוש אותם, כלומר ידכאם ואחרי כן יסירם מפניו.

פסוק כז
נר ה' נשמת אדם - דרך משל, כי הנשמה אצולה מאורו ובית מנוחתה מראש ומשם תאיר לרוח ולנפש בשכלה ויאורו באורה, על כן יקרא נרו כאילו הוא מחפש בו חדרי בטן, והוא רמז ללב, שהוא חדר המחשבות.
פרוש אחר: נר ה' - ירמוז לאור שכלו, כלומר נר אלהים חופש נשמת אדם וחופש כל חדרי בטן, והשם כאשר יחפש לב המלך וידע מה שיחשוב לב רשעים, אז ישלח חסדו ואמתו לנצור המלך מצרה ויסעוד השם כסאו, בעבור החסד שיעשה המלך.

פסוק כט
תפארת, חבורות - [כט-ל] שנים דבקים. חבורות שיחובר בם האדם.

פסוק ל
פצע - שיצא מהם הדם.
תמרוק - מענין תמרוקיה, מרקו הרמחים, מורק ושוטף, והוא על משקל תגמול, כלומר כאשר תפארת בחורים הוא כחם ושיבת הזקנים בחכמה היא הדרם שיהדרום אחרים, כן חבורות פצע הדר להיות תמרוק באיש רע שיסיר רעותיו וכן מכות שתגענה עד חדרי בטנם, הם תמרוקי הרשע.

פרק כא

פסוק א
פלגי - חסר כ"ף.
על כל אשר יחפוץ - השם יטה לב המלך.

פסוק ב
כל, עשה - [ב-ג] שנים דבקים.
פירוש: כל דרך איש ישר בעיניו רואה השם והוא תוכן לבות לעשות רצונו, על כן ידענו ועיניו רמז לשכלו ומעשה צדק והמשפט, הוא נבחר לשם מזבח.

פסוק ד
רום - על משקל סוג, כלומר רום שירים עיניו בגאוה הפך ושח עינים.
ורחב לב - שירחיבהו לסבול הצרות וירא מהשם.

נר - חסר יו"ד וטעמו שיניר ויחרוש הרשע, לעשות חטאת ענין שלשתם.

פסוק ה

מחשבות - אדם חרוץ.
אך למותר - שיש לו יתרון בהתעסקו בסחורה ואך למעט מעשה הרשעים הנזכרים.
וכל אץ - כענין אץ ברגלים שירוץ לרעה, בעבור שיבואהו מחסור הוא אץ וממהר ואך למעט מותר החרוץ.

פסוק ו

פועל, שוד, הפכפך - [ו-ח] ג' דבקים. וכן הוא פועל שיפעלהו הון אוצרות בעבור לשון שקר, שהעיד שקר.
הבל נדף - ילך פועל ההמון או הפועל יקרא הבל, כי מהבל ושקר יקבצוהו על כן יהי נדף והם מבקשי מות המעידים שקר, וכן שוד שישודדו אחרים וישימו השוד באוצרותם יגורם מן מגוררות במגרה כלומר ישברם.

פסוק ח

הפכפך - שם תאר לדרך והוא הפך הישר, כלומר הפכפך הוא דרך איש ודרך זר.

פסוק ט

טוב לשבת על פנת גג - כי בנפול הבית תשאר הפנה, כי הוא חוזק הבנין וטוב שבת עליה לבד, לסבול הרוח מסבול אשת מדינים.
חבר - שם דבר, כי שם התאר מלרע כלומר ובית חברה, כלומר שיהיה לו בית להתחבר עמה.

פסוק י

נפש רשע אותה - לעשות רע ולא ימצא חן בעיניו רעהו.

פסוק יא

בענש - שיענשהו ב"ד והוא פועל יוצא, כמו: וענשו אותו או בענוש בתתו עונש, אז ילמד חכמה הפתי.
ובהשכיל - פועל יוצא לאחר.
יקח דעת - בלבו.

פסוק יב

משכיל - מלמד שכל לבית רשע, כמו: איש וביתו והבית רמז לבנים. פרוש אחר: משכיל עומד וטעם לומד שכל בעבור בית רשע שעושין הרשע ומסלף דרך קללה שהשם יסלפם ויאבדם, וזה הנכון.

פסוק יג
אוטם - סוגר מזעקת דל שיזעק אליו מפני עשקו.
גם הוא יקרא - לשם, או לבני אדם בעת צרתו.

פסוק יד
יכפה - פירוש ישפיל, כמו יכפף כמו שוגג ומשגה המחוקק מחוקה והוא פועל יוצא, והוא עומד במקום שנים, כלומר שחד המובא בחיק כלומר בסתר - יכפה חמה עזה ובזה הפירוש הזכיר, שאם לא תועילהו צעקתו יתן מתן ושחד, כי הם ישפילו האף והחמה, כי מדתם לעלות בפני האדם והשוחד יכפם וישכילם.

פסוק טו
שמחה - שתבואהו שמחת ישועה, בעשותו משפט.
ומחתה - תבא לפועלי און.

פסוק טז
תועה - כי החכמה היא דרך ישרה והעוזב אותה הוא תועה במעשה הרע.
מדרך השכל - והוא שם התאר, או שם פועל.
רפאים - מתים.
ינוח - שלא יתעה עוד או שם תהיה מנוחתו, ולא יהיה לו חלק עם הצדיקים, והוא הנכון.

פסוק יז
איש אוהב שמחה - שמחת מאכל ומשתה הוא איש מחסור. והטעם: יחסר כל וזהו אוהב יין ושמן לאכלו לא יעשיר, כלומר לא יקבץ עושר.

פסוק יח
כפר - כלומר שינצל הצדיק מן הצרות היורדות ויפול הרשע תחתיו.

פסוק יט
טוב שבת בארץ מדבר - לסבול החורב והקרח מאשת מדינים, כלומר מאשה שתכעיס בעלה.

פסוק כ
אוצר - שם כלל על מה שיאצור האדם מן המאכלים הטובים והזכיר השמן לבדו, כי הוא משובח מכלם אשר בו יכבדו אלהים ואנשים, בעבור דשנו הטוב שמוהו ראש לעצים, והעד שהחכם יאצרהו ולא יאכלהו.
וכסיל - כנגד חכם כי מיד שיקנהו יבלעהו ואם כסיל סמוך לאדם, הוא שם העין וכמוהו זובח אדם, או האדם הוא הכסיל ושניהם נכונים.

פסוק כא
רודף - שימהר לעשותו צדקה כאילו רודף אותה ימצא חיים, שיאריכון ימיו ימצא צרכו מאל ישעו.
וכבוד – שיכבדוהו בני אדם, או יתן לו כבוד השם, כלומר ממון מן כבד מאוד.

פסוק כב
עיר גבורים עלה חכם - להורות כי טובה חכמה מגבורה.
עוז - רמז לחומות, כענין: עד רדת חומותיך.
מבטחה - שהיו בוטחים בה הגבורים.

פסוק כג
שומר פיו ולשונו - שניהם שותפים בדבור והענין שישמרם מדבר גנות, אז ישמור נפשו מכל דבר רע.
פרוש אחר: שומר פיו – מאוכל
ולשונו – מדבר הרע.

פסוק כד
יהיר - כמו: גבר יהיר, כלומר זד מתגאה.
לץ שמו - ואמרו רז"ל: כיון שנתיהר עליהם בעברה שיתעבר לעשות זדון והעברה רמז לחמה שעברה וגברה על מדת הרצון, כענין עברו ראשי בהתגבר העונות.

פסוק כה
תאות, כל - [כה-כו] ב' דבקים. תמיתנו כאשר לא ישיג מה שיתאוה.
כי מאנו - כאילו הוא חפץ לעשות וידיו אומרים לא תעשה.

פסוק כו
וצדיק יתן - לעצל.
ולא יחשוך - מתנותיו.

פסוק כז
זבח - עולות ושאר הקרבנות והעד וזבחת עליו את עולותיך וגומר, כלומר זבחים שיקריבו תמיד הרשעים, יתעב השם וגם כי בעבור שיעשו הזמה יביאום יותר יתעבם.

פסוק כח
עד - כאילו הוא עד שקר.
ואיש שומע - שאבד העד כל ימי נצחו ידבר לאחרים, כי בעבור שקרו אבד זכרו.

פסוק כט
העז - נתן העזוז בפניו ולא יתבייש ואדם ישר יוכל להבין דרכו הראוי ולא להיות עז פנים.

פסוק ל
אין, סוס - [ל-לא] שנים דבקים. כלומר אין איש שתועילהו חכמתו ותבונתו ועצתו כנגד ה', כלומר ינצל מידו באחת מהם אף על פי שיכינו סוס לנוס, בעבור יום מלחמה אין יכולת להימלט ולהושיע נפשם, כי לשם התשועה והוא יתננה למי שירצה.

פרק כב

פסוק א
נבחר, עשיר - שנים דבקים. טוב עומד במקום שנים וכן הוא שם טוב וחן טוב נבחר מעושר רב, כי עשיר ורש נפגשו ור"ל שהסבות יורדות מן השמים על הארץ ובני אדם המקבלים נפגשו בהם, כלומר שפגש בזה העושר ובזה הרשות.
וזה עושה כלם ה' - שהוא יתן העושר והרשות והוא עושה העשיר והדל, אבל שם טוב איננו פגע, כי האדם קונהו לעצמו במעשיו הטובים, וחן שיתן חנו בעיני כל רואיו על מעשה הטוב, על כן נבחרו מעושר רב.

פסוק ג
ערום - שלמד ערמה הוא רואה רעה הבאה ונסתר ונחבא עד שיעבור זעם, ורשעים עברו ברעה ונענשו קבלו עונש.

פסוק ד
עקב, צנים - שנים דבקים.
עקב - סוף ענוה מסבבת יראת השם, כענין: מצוה גוררת מצוה ומסבבת לעניו עושר וכבוד ממון, או שיכבדוהו אחרים.
וחיים - שיאריכו ימיו.

פסוק ה
צנים - שרשו צנן מן ולצנינים וענינו סלונים.
בדרך עקש - שיהיה נלכד בהם והעניו ששומר נפשו ואינו עושה רע, רחוק מהצנים.

פסוק ו
חנוך - למד, כמו: חניכיו כלומר מלומדי כלי מלחמה שלו.
גם - לרבות הזקנה על הנערות.

פסוק ז
עשיר, זורע, טוב - [ז-ט] ג' דבקים. ברשים שאין להם מאומה, ימשול בהם בכח ולווה ממנו יכריחנו שיהי' עבדו.

פסוק ח
זורע - שיעשה עולה העשיר למשול ברשים, יקצור און יקבל שכרו כראוי לו.
ושבט - כי העברה מדומה לשבט, כענין: הוי אשור שבט אפי. והטעם שיתעבר ברשים יכלה השבט ולא יעבור בהם עוד, כי השם יכלהו.

פסוק ט
ואיש טוב עין - שיתן לדלים מלחמו, הוא יבורך מלא ברכת ה'.

פסוק י
גרש - הסירהו מפניך כי אז יצא המדון מקרבך.
וישבות דין - שלא יביאך למשפט וישבות קלון שלא יקלך.

פסוק יא
אוהב - עומד במקום שנים טהר לב, שהוא טהור מרעות, שהם כנגד הסיגים ואוהב חן שפתיו, כלומר איש חן בעבור שיש לו שפתי דעת. גם יתכן להיות חן שם התאר ומי שיאהב שניהם תגדל מעלתו, עד שיהיה המלך רעהו כחושי הארכי אוהב הטהורים, שהיה רעה דוד.

פסוק יב
עיני - דברה תורה כלשון בני אדם, עיניו חפצו ורצונו או שכלו נצרו אנשי דעת מכל רע.
ויסלף - יעות השם דברי בוגד החושב רע על אנשי דעת ויבטלם.

פסוק יג
עצל - רשע.
ארי בחוץ - עלה כדי שלא יצא לבקש מחייתו.
ארצח - שהארי ירצחהו.

פסוק יד
שוחה, אולת - שנים דבקים.
שוחה - על משקל גולה. והטעם: כשוחה שהיא עמוקה כן פי נשים זרות לזעומים, מי שהשם זעם אותו וחפץ במיתתו יפול שם, אבל הנער, אע"פ שהאולת קשורה בלבו ראוי להכותו בשבט מוסר, כי הוא ירחיק האולת ממנו.

פסוק טז
עושק, אך - למעט מה שיחשוב להרבות לו, כלומר עושק דל להרבות לנפשו או לתתו לעשיר, אך בעבור מחסור שיבואהו עשקו.

פסוק יז
הט, כי, להיות, הלא, להודיעך - [יז-כא] ה' דבקים.
לדעתי - ללמוד דעת, כי נעים דעתי, או כי תהיה נעים כשתשמרם בבטן רמז ללב.

פסוק יח
יכונו הדברים על שפתיך - להיות זכרון.

פסוק כ
שלישים - דברים שלישים כתוב בוי"ו. והטעם: אתמול שלשום כתבתי להודיעך אמרי אמת בספר מועצות ודעת.

פסוק כא
קשט - ע"ד הפועלים, כמו: ישט.
אמרים אמת - הנכון אמרי אמת, וכן טורים אבן סיגים כסף אילים צמר וכן רבים ע"ד קצרה.
וטעם להשיב - כענין וישב משה את דברי העם אל ה', כלומר כשאודיעך קשט דברי אמת כמו כן אשיב לו אמרים כענין נעשה ונשמע.
לשולחיך - לשם ששלחני אליך ליסרך, כי השכל שליח השם לשולחיך בלשון רבים, כמו: אלוה עושי.

פסוק כב
אל, כי דל הוא - וישא צער בדלותו, על כן אל תגזלהו.
בשער - ששם עזרך, כענין: כי אראה בשער עזרתי.

פסוק כג
וקבע - יחבל או יגזול, כמו: היקבע אדם אלהים.

פסוק כד
אל, פן - שנים דבקים.
תתרע - תהי רע.
את - כמו עם.
לנפשך - בעבור נפשך שתלכד במוקש ותמות בעונך.
משכבך - בשכבך עליו אם אין לך זולתו.

פסוק כח
אל, חזית - שנים דבקים.
עשו - תקנו הגבול אבותיך, אבל התעסק במלאכה מי שהוא מהיר במלאכתו - תגדל מעלתו עד שיעמוד לפני מלך.

פסוק כט
חשוכים - עניים, ותרגום: דלות חשיכן מן העם הדלים, עמא חשוכא:

פרק כג

פסוק א
כי, ושמת, אל - [א-ג] ג' דבקים.
ללחום - לאכל לחם.
בין תבין - לשון עיין וכן: אבינה בבנים, כלומר את העומדים לפניך להתענג במדת המאכל תבין בהם, וי"ו ושמת תחת או.

פסוק ב
בלועך - הוא בית הבליעה, כלומר או תשים סכין בלועך, אם אתה בעל נפש המתאוה ומושל עליה והזכיר הלחם כי הוא עיקר הסעודה, או הוא כלל המאכלים, כענין: נותן לחם לכל בשר.

פסוק ג
כזבים - חסר איש, כלומר אם הוא לחם איש מדבר כזב אל תתאו לחמו ומטעמותיו.

פסוק ד
מבינתך - שתבין לקבץ עושר חדל ממנה.

פסוק ה
התעיף - יתכן להיותו מן תעופה. וטעמו: אם תאיר עינך להביט בעושר.

פסוק ו
רע עין - עין רעה ורעה עינך הוא חסר איש וכן טוב עין הוא יבורך והראוי איש טוב עין.

פסוק ז
כי, פתך, באזני - [ז-ט] ג' דבקים.
שער - פועל עבר מן מאה שערים, כלומר באיש ישים שיעור בנפשו, לומר לך: אכול ושתה כן הוא עושה.
ולבו בל עמך - שלא יאהבך באכלך לחמו.

פסוק ח
תקיאנה - כי בעין רעה הביט אליך.
ושחת - שתחשב בולע ולא יהיו דבריך הנעימים נחשבים מאומה.

פסוק ט
אל תדבר - ליסרו כי הוא יבוז לשכל מליך והם דבריך הנעימים.

פסוק י
אל תסג - פעם שנית בעבור ובשדה יתומים אל תבא, ופירוש אל תבוא בשדהו לקצור תבואתו, או לא תכנס בו בחזקה, כי השם שהוא גואלם שיגאל השדה מידך חזק הוא, שלא תעמוד לפניו.

פסוק יב
הביאה, אל, אתה - [יב-יד] ג' דבקים.

פסוק יג
למוסר - שתביאו למקום מוסר החכמה ושלא תמנע מנער מוסר.

פסוק יד
תציל - שלא תמות הנפש במיתת הגוף, או תציל שלא ימות טרם עתו.

פסוק טז
כליותי - מן: כלתה לישועתך, כי מדת התאוה בהם נודעת, על כן תעלוזנה.

פסוק יז
בחטאים - הידועים על כן נפתח הבי"ת.
כי אם - באיש יראת ה' תקנא.

פסוק יח
אם - לאמת הדבר.
אחרית - שתחיה והאחרית רמז לזקנה, או לבניו הנשארים אחריו.
ותקותך - שתקוה לאל להטיב לך.

פסוק יט
ואשר בדרך - מוסר לבך.

פסוק כא
תלביש - פירוש התנומה היא תלביש בגדים קרועים לישן.

פסוק כב
כי זקנה - אע"פ שזקנה אמך אל תבוז לה.

פסוק כג
אמת - המלה חסרה ספרי אמת, קנה ואל תמכור.

פסוק כד
יולד חכם - מי שיוליד בן חכם - ישמח בו על כן.

פסוק כה
ישמח אביך ואמך - ויולדתך כפל הדבר.

פסוק כו
תנה, כי, אף - ובהם תזהיר להשמר מן הזונות.
תנה בני - היא כונת הלב לקבל בדבור.
תצרנה - תרצנה כתיב, ופירוש עיניך ירוצו דרכי המצות.

פסוק כז
שוחה - חסר כ"ף.
צרה - הפך רחבה והטעם שלא יוכל איש, להתהפך מצד אל צד.

פסוק כח
כחתף - כאשר היא תוכל לחטוף או תארוב.
תוסיף - על הבוגדים אחרים כמותם.

פסוק כט
למי אוי - כאילו הזהיר להשמר מן היין, או שיקרא על קורותיו אוי.
אבוי - שם דבר מן אביון.
למי שיח - נגעים.
למי פצעים חנם - שיבואוהו חנם.
חכלילות - אודם העינים, מרוב שתיית יין.

פסוק ל
למאחרים - חסר, וכן הוא למאחרים שבת על היין.
ממסך - שם התאר על משקל ממשח, וטעמו יין מסוך מן מסכה יינה.

פסוק לא
אל תרא - אל תחפוץ לראות אע"פ שהוא נותן היין בכוס יפה.
עינו - כלומר מראהו.
יתהלך - בכוס.
במישרים - יחשוב שהוא ישר ולא יזיק לו.

פסוק לב
אחריתו - לאחר שיהא נשתה ואחר שתייתו כנחש ישוך אותך ויפרש אותך כענין ישך, ומזה הענין נקרא פרש בעבור הפרישין אשר ברגליו.

פסוק לג
זרות - חסר, כלומר יראו נשים זרות. והטעם: יחפצו לראותם.

פסוק לד
כשוכב בלב ים - כי יחשוב שהוא חונה והוא נוסע.
חבל - שם והוא החבל שקשור בברזל הספינה, והענין שלא תרגיש עת חנותך ונסעך, ותאמר: כאשר ישך אותך היין, הכוני מכים ולא אדע עת חליתי מן המכות.

פסוק לה
הלמוני - הולמים ולא הרגשתי ההולם.
מתי אקיץ - מייני.
אוסיף - לבקשו לנצח.

פרק כד

פסוק א
אל, כי - בהם הזהיר מן האישים הרעים.
באנשי רעה - לעשות כמעשיהם, כי לעשות שוד יחשוב לבם.

פסוק ג
בחכמה - הזהיר להדבק בחכמה, כי בעבורה ימלא הבית והחדרים מכל הון.

פסוק ד
יקר - והון נעים.

פסוק ה
גבר - שהוא בעוז, נמצא מאמץ - פועל יוצא, כלומר איש שיש לו דעת הוא מאמץ.

פסוק ז
ראמות - שלא יוכל להגיע אליהם.
בשער - שהם החכמים.

פסוק ח
מחשב להרע לו, זמת - [ח-ט] ב' דבקים. כלומר מי שיחשוב רע יקראו הקוראים לו בעל מזימות, כענין: ויקרא לו אל אלהי ישראל. והטעם: יקראו את שמו ונקרא כן כי מזמת איש אולת ומחשבתו לעשות חטא, וזהו זמת אולת חטאת.

פסוק ט
ותועבת - נסמך, כמו: שנת לעיני. ופירוש: לבני אדם איש לץ תועבת שהם יתעבוהו:

פסוק י
התרפית, הצל, כי - [י-יב] ג' דבקים.
התרפית ביום צרה - הבאה על חברך ולא הצלתו.
צר כחכה - בעת צרתך, פירוש הצל אם תחשוך מן הלקוחים למות בבא צרתם, שתאמר לא היינו יודעים עת נלקחו למות, הלא תוכן לבות לעשות רצונו ונוצר נפשך ממות, הוא יבין וירא שלא אבית להצילם וישיב לאדם כמוך כפעלך, שתהיה בצרה כמוהו ולא תמצא מציל.

פסוק יג
אכל, כן דעה - [יג-יד] צווי והראוי בקמץ כמו רדה ובא בסגול כמו ידשנה סלה. וכן הפירוש אכל דבש והנופת שהם מתוקים לחיך, גם כן דעה החכמה, בעבור נפשך שתחיה.

פסוק יד
אם מצאת - חכמה.
ויש אחרית - רמז לזקנה או לבנים שישארו אחר מותו, כמו: ולא לאחריתו.
ותקותך - להטיב לך השם.

פסוק טו
אל תארוב - אל תאוה לרשע שיהא אורב לנוה צדיק. פרוש אחר: אל תארוב - את הרשע לנוה הצדיק להרגו.
רבצו - מקום שירבצו שם עדריו.

פסוק טז
שבע - כענין רבות רעות צדיק.
וקם - נגד מכלם יצילנו ה'.
יכשלו - ברעה שחושבים על הצדיק.

פסוק יז
אל תשמח - הזהיר שלא ישמח אדם על גזרת השם, אפילו יהיה אויבו.

פסוק יח
ורע בעיניו - כלומר איננו חפץ שתשמח כשתקח נקמה ממנו.
והשיב מעליו אפו - כשתשמח בהכשלו והשבות האף שיבטל הגזרה וידחה עליו, כאשר לא תרחמהו.

פסוק יט
תתחר - תתערב בהם לעשות כמעשיהם.

פסוק כ
כי לא תהיה אחרית - וסוף לרע. והטעם: לא ישאר לו בן ונכד אחרי מותו.
נר - שתמות נפשם טרם קצם.

פסוק כא
ירא - עומד במקום שנים.
שונים - מן ישנה הכתם הטוב תרגום החליף, פירוש ירא השם והמלך שהמליך השם, לעשות משפט.
ועם שונים - שישתנו במעשים הרעים אל תתערב.

פסוק כב
כי פתאום - יקום אידם עליך, אם לא תירא מהם.
ופיד - ואיד אחד הם וטעמם צרה וצוקה.
שניהם - השם והמלך.
מי יודע - עת בא אידם ופידם.

פסוק כג
גם, אומר, ולמוכיחים, שפתים - [כג-כו] ד' דבקים. גם אלה הדברים ידועים לחכמים הם חכמי המשפט, כי הכרת הפנים במשפט לא טוב הדבר והשופט האומר לרשע בדינו: צדיק אתה יקבוהו עמים, בעבור שלא עשה משפט כמשפט.
ולמוכיחים - הרשעים על רשעם - יבא להם נועם ה'.

פסוק כה
ברכת טוב - כנגד יקבוהו. וטעם ברכת טוב – שברכתו תבא עליו.

פסוק כו
ומשיב דברים - ישרים בדין השפתים נושק, כלומר יעמדו דבריו כנשיקת שפתים.

פסוק כז
הכן - נוכח הבן המוזהר ידבר.
ועתדה - העמידה עתד אחר ההכנה, וי"ו ובנית תחת או, כלומר או תבנה ביתך אם אין לך בחוץ מלאכה.

פסוק כח
והפתית - ה"א התימה, כלומר לא תעיד עדות שקר ולא תפתה אחר להעיד. פרוש אחר: ואם תפתה רעך.

פסוק כט
אל תאמר כאשר עשה לי רעה כן אעשה - אפתנו, אולי אשיב לו כפעלו, כענין: מי יפתה את אחאב.

פסוק לא
עלה - בלשון יחיד, על כל אחד מהקמשונים ידבר, קמשונים וחרולים - לשון קוצים.

פסוק לג
מעט - פירשתיו.

פסוק לד
מתהלך - חסר או משרת כי כ"ף כאיש משרת במקום כ"ף כנגד הבן המוזהר. אפרש החלק השלישי זה החלק, יתכן להיותו חלק ספר בפני עצמו בינות ספרי שלמה ואנשי חזקיהו החכמים העתיקו משליו הנעימים וחברום עם אלה.

פרק כה

פסוק א
גם אלה משלי שלמה - זה הפסוק הסופר אמרו. ויתכן שהיה שבנא, כי הוא היה סופר המלך וספר בו סבת ההעתקה.
ומלת גם – לרבות הראשונים.
העתיקו - צוה להעתיק המשלים האלה מספריו להיות מחברת אחת ותחלת זה החלק היה כבוד אלהים.

פסוק ב
כבוד, שמים, הגו, הגו - [ב-ה] ד' דבקים. וכן הפירוש: כבוד אלהים דבר כבודו בספור מעשיו הנבראים, יש מאין הסתירהו, כי מי יוכל למלל כבודו ולהגיע אל תכליתו ואין

לתמוה אם מצאנו ספרו בגוים את כבודו והגידו את כבודו בעמים, כי זה הכתוב מדבר בהשמד האויבים והושיע האוהבים.
וכבוד מלכים - מה שהוא כבוד להם חקור הדבר ואל תחקור מעשה אלהים, כי שמים הם למעלה מאדם והאדם לעומק מתחתיו והמלכים שיש בהם יכולת להתעסק בחכמה בלבד אין חקר. והטעם: אינם יכולים לחקור כבודו ולדעת מה למעלה ומה למטה, אף כי תחקרנו אתה כאשר יסיר ויהגה הצורף סיגי הכסף, אז יצא לו מן המצורף הכלי כאשר יחפוץ, וכן המלך יסיר הרשע שהוא לפניו ואז יכון בצדק כסאו וזהו כבודם ותפארתם בדין לחקור, עד שיהיו נזהרין במשפטי המלוכה.

פסוק ו
אל, כי - [ו-ז] ב' דבקים.
תתהדר - תהיה הדור במלבוש ומרכבה כמוהו.
ובמקום גדולים - שיעמדו שם אל תעמוד.

פסוק ז
כי טוב - שיאמר לך עלה הנה ועמוד עמנו, מהשפילך לפני נדיב באמרו לך סור מעלי.
ראו - השפלתך.
ראו - תחת יראו.

פסוק ח
אל, ריבך, פן, תפוחי, נזם - [ח-יב] ה' דבקים
מה תעשה - באחרית המריבה להמלט בהכלימך רעך ויחפרך, אבל ריב שלך ריב עם רעך.

פסוק ט
וסוד - שהודיעך אחר על רעך אל תגלהו במריבתך.

פסוק י
פן יחסדך - יחרפך שומע ויקראך רכיל ודבת הסוד שגלית לא תשוב, כלומר שלא תשיב מה שדברת.

פסוק יא
תפוחי זהב - כלומר כצורת תפוחי זהב במצפוני כסף, כלומר שהם גנוזים עם הראוי להם, כן דבר שהוא דבור על הפנים הראויים ולא לגלות סוד אחר. פרוש אחר: הראויים ולא לגלות.

דבור - תרגום וינהג, כלומר נהוג על אפניו, וכנזם זהב וחלי כתם, כן משים התוכחות על אזן שומעת.
אפניו - האל"ף נוסף כאל"ף מי אפסים אזרוע או היא שרש מן אופן עגלה. והטעם: על סבובו ומשכיות מצפונות ומסתרים, וכן הפירוש אל תצא מהר לריב במריבת אחרים פן תהיה נכלם.

פסוק יג

כצנת שלג - קרירות. ויתכן להיותו מן צנה וסוחרה, בעבור שהגין על האדם בעת קציר מפני החום, כן ציר נאמן.
ונפש - חסר. וטעמו: כתאות נפש אדניו ישיב לו מענה, וכן: כי נפש הוא חובל חסר חי.
פרוש אחר: ונפש אדניו - כאילו נפש האדון דבקה בציר בלכתו ובשובו ישיבם אל קרבו באמונתו.

פסוק יד

נשיאים - נקראו כן העננים, בעבור שינשאו מקצה הארץ ורוח נושאם.
וגשם אין - בנשיאים להמטיר.
כן איש - משקר ומכזב שיתן ואין לו מאומה מדומה לעננים, ואין נכון לעשות כן.

פסוק טו

בארך אפים - בעבור שהקצין האריך אפו על זעומיו ולא נקם מהם, אז יפתוהו שונאיו ויוכלו לו ולשונם הרכה תשבר גרם.

פסוק טז

דייך - מה שהוא די לך לאכלו.
והקאתו - כי הדבש חם והגוף לא יכילנו, על כן תקיאנו.

פסוק יח

מפיץ - חסר נו"ן ודוגמת מפץ אתה לי, והוא שם כלי וכן נו"ן נשיתי טובה, וצור ילדך תשי. והראוי תנשי על משקל תטעי.
עד שקר - עדות והוא שם דבר. ויתכן להיות שם התואר, כלומר איש עד שקר.

פסוק יט

שן - מענין חץ שנון ונאמר שנים, כי שם שתי מערכות.
רועה - שם מן תרועם.
ומועדת - על משקל יושבת והשורק תחת חולם, כשן נשבר בעת האוכל, או כרגל מועדת בעת המרוצה, כן מבטח הבוגד שיבגוד בעת צרה הבוטח בו. פרוש אחר: נכון להיות שן

כשן הסלע ויהיה שן ורגל משל אחר. והטעם: כשן נשברת ותמעד הרגל העומדת עליה, כן מבטח הבוגד:

פסוק כ
מעדה בגד - תרגום ויסר ולא עדה עליו שחל ביום קרה.
וחומץ על נתר – מדומים וכן שר בשירי שמחה על לב רע ונתר ידוע להתכבס בו, והנה אם המים יפרפרוהו כל שכן החומץ, כלומר מסיר או מעביר בגדיו מעליו וחולה מדומה לשניהם.
ומלת רע – מן תרועם, כלומר שבור וזה דרך מוסר שלא יכעוס החולה ולא יכביד עליו בשיריו ודבריו.

פסוק כא
רעב, וצמא - עוברים.
שנאך - נפתח בעבור אות הגרון.

פסוק כב
כי גחלים - בזכרו המאכל והמשקה שנתת לו, תשרפנו כאילו גחלים הבאת על ראשו לשרפו, וישמור מעשות לך רע.
ישלם לך - גמול טובתך.

פסוק כג
תחולל - דבק בפסוק פנים ואחור והוא מן חלילה כלומר תמנע. פרוש אחר: מן חולל אילות כענין תכאבו באבנים, ראתה ותחל הארץ, יחיל ה' מדבר קדש. כלומר אחזה חיל. וכן פירוש רוח צפון היא תביא חול לגשם ותכריעהו עד שיכלא ולא ירד על הארץ, כי תפזר העבים לפאות וכן פנים נזעמים יחוללו לשון סתר, שמדבר הרכילות בסתר יתנו לה הפנים חיל, בהראות הזעם בהם עד אשר ימנענה מן הרכילות, וזה דרך מוסר שלא יקבל אדם לשון הרע.

פסוק כה
מים קרים - מדומים לתועלת הגוף וראוי כל אדם לבשר טובות ולהימנע מבשורות רעות.

פסוק כו
מעין, אכול - [כו-כז] ב' דבקים. מעין ומקור כפל דבר, כלומר כמעין שהרגל תרפסהו וכמקור המים שהוא השחת, כן הצדיק שימוט לפני רשע ודימהו למעין, כי פיהו מקור המוסרים ואין נכון שירפשו אותו הרשעים.

פסוק כז
אכול - צווי, כלומר אכול דבש, אבל הרבות לא טוב כי מאכל הדבש הראוי הוא טוב.
וחקר כבודם - של צדיקים הוא כבוד לחקור, ור"ל שיחקור חכמתם שהיא כבודם ותפארתם והנה זה אכול דבש ראוי מדומים, וכמוהו: אכול בני דבש כי טוב וכתיב בתריה כן דעה.

פסוק כח
פרוצה - שנעשית פרצה בחומותים.
אין חומה - שלא נבנתה חומה במקום פרץ לעבור אנשים ויצא מי שירצה, כן איש אשר אין מעצור לרוחו - לנפשו לעצור מאמריו והנה שתיקה טובה להם.

פרק כו

פסוק א
כשלג - לא נאה בקיץ, וכמטר - שלא נאה בקציר, כן לא נאה לכסיל כבוד שיכבדוהו אחרים.

פסוק ב
כצפור, שוט, אל, ענה - [ב-ה] ד' דבקים. וטעם שמות העופות והבהמות אשר פרשו הראשונים, הם כחלומות בלי פתרון והזכיר הצפור והדרור, כי הם דרות בבתים עם בני אדם וצריכין לנוד מהרה ממקום למקום מפני העוברים והשבים, כן מהרה קללת חנם לו לכסיל המקלל תבא, והעד: אל תען כסיל. וכתיב לא באל"ף, להודיע כי למקלל תבא ולאשר יקולל לא תבא.

פסוק ג
שוט - כמו שבט ומתג ידוע, להודיע כי ג' ראויים להכותם.

פסוק ד
אל תען כסיל - כאשר יקללך.
תשוה - כמו תדמה, אבל ענהו בדבר חכמה כנגד אולתו, והודיעהו סכלותו שלא יהיה חכם בעיניו.

פסוק ו
מקצה - וקוצץ ענין אחד, כמו שוגג ומשגה כותת רגליו ושותה חמס שיחמסהו הכסיל.
פרוש אחר: מקצה - מן קצה האחד ואחרי הקצות את הבית הסר הקצוות והוא הטיט אשר על האבנים. ופירוש: מקצה מרחיק אל הקצה רגליו ואינו הולך לצרכו.

וטעם חמס שותה – מחמס, שעושה בשלוח ביד כסיל דבריו ישתנו.

פסוק ז

דליו - מן כי דליתני, שטעמו הרימותני והוא חסר ה"א התימה, כלומר הדליו והרימו השוקים מפסח אחר, שאין לו רגלים כלומר משל בלי שכל כגוף בלי רגל. פרוש אחר: דליו - כמו דללו ויו"ד דליו כאל"ף בזאו נהרים, כלומר דללו השוקים מהפסח מבלי רגלים, וכן משל בלי שכל.

פסוק ח

כצרור אבן - איננה ראויה יקרה בעבור שאיננה מתוארת ביוקר.
ומרגמה - דבר משובח וחברו ארגמן וכן רגמתם, שטעמו תפארתם. וכן פירוש כצרור שיצרור אדם אבן דקה במרגמה בתוך צרור, כן נותן לכסיל כבוד. מדמה הצרור כנגד הנותן. והאבן כנגד הכסיל. ומרגמה כנגד הכבוד.

פסוק ט

חוח - שעלה ביד שכור להכאיב בו בני אדם.
ומשל בפי כסילים - מדמה לחוח המכאיב, בעבור שידבר משל ואין לו שכל.

פסוק י

רב - מן רבי המלך, כלומר כי הרב והגדול בעם הוא מחולל הכל ומושל ונותן שכר לכסיל ומכריחו בעבודתו, וכן שוכר עוברים והם הסרבנים כמו מדוע אתה עובר. פרוש אחר: זה הפסוק דבק בעליון.
ומלת רב – הרבה, כמו: רב לכם. וכן פירוש: הכסיל הממשל משלים רבים, מחולל כל אדם כחוח ביד שכור, ומי ששוכר הכסיל ונותן שכר לעוברים, עובד מצות שאין יכולת להכריחם מדומה, וכן עברו ונענשו.

פסוק יא

ככלב - אחר שיקיאנו ישוב ויאכלנו, כן הכסיל שונה פעם שנית לעשות אולת ולא יתבייש.

פסוק יב

חכם בעיניו - למראה עיניו והוא העצל, והעד: חכם עצל בעיניו.
תקוה - טעמו יקוה להיות כסיל ממנו מן העצל. פרוש אחר: יש לכסיל תקוה שיבואהו מה שיקוה לאל יותר מן העצל.

פסוק יג
שחל בדרך - עילה ותואנה כדי שלא יצא להתעסק במלאכה והזכיר ענין העצל לבלתי הדמות אליו.

פסוק יד
הדלת - התי"ו שרש כתי"ו קשת או התי"ו תחת ה"א.
תסוב - דבק בפסוק פנים ואחור.
צירה - מן תרגום תרתין צירין והם הפותות וכן הפירוש הדלת תסוב על צירה בהסגרה ובהפתחה, וכן עצל יסוב על מטתו מצד אל צד ולא יקום לבקש מחייתו, על כן אחריו טמן.
פרוש אחר: הדלת תסוב - על שיפתחו הדלתות לצאת איש ואיש למלאכתו ועדיין העצל על מטתו.

פסוק טו
נלאה - מרוב חפוש כדי שישיבנה אל פיהו ולא ימצא מאומה, על כן צריך האדם לבקש מזונותיו.

פסוק טז
משבעה - יתכן שהם רואי פני המלך.
משיבי טעם - אחר שהמלך ישאלם דברו, אין ללמוד ממנו.

פסוק יז
מחזיק באזני כלב - חסר כ"ף כמחזיק באזני כלב שאין ראוי לעשות, כן מדומה למתעבר על ריב לא לו.
ומתעבר – כועס במריבה ומדת עברה שעברה על מדת הרצון.

פסוק יח
כמתלהלה - כמשתטה כמו: ותלה ארץ מצרים, כלומר נסתכלה עצתם, כלומר כמשתטה היורה זיקים, כלומר משליך ניצוצות וחצים וכלי מות.

פסוק יט
משחק - אחרים כן המרמה חברו ואמר לרעהו המתרעם ממנו.
משחק אני – ממך רמיתיך ואין נכון לעשות כן.

פסוק כ
באפס. פחם - באפס באין.
ישתוק - תרגום מחריש שתיק, כלומר ישתוק איש מדון.

פסוק כא
פחם - מן ימטר על רשעים פחים ופחים על משקל אחים וזה הפסוק הפך הראשון.
לחרחר - מן על תתחר, והוא אל תתערב.

פסוק כב
כמתלהמים - הפוך מן והלמה סיסרא והוא פועל יוצא, כמו התגלחו את נזרו. פירוש: כמכים כן דברי הנרגן והוא הרכיל, כענין לכו ונכהו בלשון והם הדברים.
בטן - רמז ללב.

פסוק כג
כסף, בשפתיו, כי, תכסה, כורה - [כג-כז] ה' דבקים.
כסף - סמוך אל סיגים.
דולקים - מן דלקת והזכיר הכסף, כי לבת הדולקת היא שמדמה אליו והחרש, מדומה למחשבת השנאה וכן הפירוש ככסף מזוקק מסיגים שהוא מצופה על חרש, כן שפתים דולקים ובוערים מדומים לכסף, כלומר ככסף שהוא נכר כשהוא מצופה על החרס, כן בשפתיו הדולקים ינכר שונא.

פסוק כד
ובקרבו - כלומר בקרב לבו ישית המרמה, שיחשוב לרמות רעהו.

פסוק כה
וכי - ידבר תחנונים השונא אל תאמן בו,
כי שבע תועבות – שיתעבם השם, הם בלבו לעשותם, והם הנזכרים למעלה בפסוק שש הנה, ותכסה השנאה בלב השונא, בעבור משאון שיבואהו יכסה ויעלים השנאה, כי אז תגלה רעתו הנגזרת עליו בתוך קהל בגלוי, והמשל: כורה שחת בה יפול והגולל אבנים להכות אחר אליו תשוב, כי השם ישיבה אליו ע"י אחר ויהיה מוכה בה.

פסוק כז
פרוש אחר: גולל - כמו: וגללו את האבן כלומר וגולל אבן גדול סביב תשוב אליו, ג"כ מסבב רעה לרעהו אליו תשוב.

פסוק כח
ישנא דכיו - דבק בפסוק פנים ואחור, כלומר לשון דבור שקר ישנא איש דכיו וישנא פה דובר חלקות, אשר יעשה מדחה - לדחות אחר.

פרק כז

פסוק א
אל, יהללך - ב' דבקים. פירוש אל תתהלל על מעשה הצדקה בעבור יום מחר, שתאמר: מחר אעשה:
ילד - כמו תולדות יעקב ענין קורות, וכן זה כאילו היה נולד המקרה, כלומר כי לא תדע מה יקרך מקורות היום ולא תוכל עשוהו ביום מחר, כענין אם לא עכשיו אימתי.

פסוק ב
יהללך זר - אחר המעשה.
ולא פיך - קודם המעשה.
נכרי - כפל דבר.

פסוק ג
כובד - סמוך.
ונטל - תרגום וישא פירוש כובד אבן ומשל החול מדומה בכבדות.
וכעס אויל - יותר כבד.

פסוק ד
אכזריות - דבקה זאת המלה בחכמה, כי היא יוצאה ממנה.
ושטף - רמז למעשה העושה באפו שהוא כמים שוטפים, כלומר אכזריות מן החמה ושטף מן האף מדומים שהם קשים ומי יוכל לעמוד לפני איש קנאה, שהיא קשה ועזה משניהם, כי היא היולדת אותם, והעד כי קנאה חמת גבר, והטעם כי הקנאה מולדת חמתו.

פסוק ה
טובה תוכחת מגולה - מלת תוכחת עומדת במקום שנים, כלומר תוכחת מגולה שיוכיחוהו בגלוי טובה מתוכחת אהבה מסותרת, כלומר שאוהביו יוכיחוהו בסתר טובה ממנה המגולה, כי בגלוי יתבייש ויוסר.

פסוק ו
נאמנים - חזקים הם פצעי אוהב שיפצע וידכא בגלוי הראוי להוכיח, עד שיוסר והשונא נשקהו נשיקות חזקות ונעתרות ולא יוכיחהו כדי שילכד בפשעו, ופירוש נעתרות עבות.
פרוש אחר: נעתרות - חזקות כנגד נאמנים כמו העתרתם עלי.

פסוק ז
תבוס - [ז-ח] תרמוס.
ונפש - שהיא רעבה, כל מר מתוק הוא לה. על כן כאשר הצפור שהיא נודדת מקנה אחר מחייתה, כן איש נודד ממקומו לבקש מחייתו ויהיה שבע.

פסוק ט
שמן - למשחה וקטרת להריח - נותן שמחה ללב, וכן ישמח לב מתק רעהו מעצת נפש שיעצהו מתק סוד, כאשר יועץ לנפשו המתק ישמחהו, כמו: אשר יחדיו נמתיק סוד, נתייעץ מתק סוד.

פסוק י
אל תבא ביום אידך - כי ישנאך כענין כל אחי רש שנאוהו.
טוב שכן קרוב - שיהיה קרוב לעזרך מאח רחוק מאידך, על כן אל תעזוב רעיך.

פסוק יא
חכם - ללמוד חכמה חרפי, בעבור שלא היה לו בן משכיל.

פסוק יב
ערום, פתאים עברו - חוק מצוה, על כן יענשו הפתאים וימותו בלא עתם.

פסוק יג
קח, מברך - [יג-יד] שנים דבקים, מברך רעהו הוא שהיה ערב בעבור זר, ומברך רעהו המלוה בקול גדול, כדי שישמעו אחרים הברכה למצוא חן בעיניו, שלא יקח בגדו בבקר השכם שישכים למלאכתו ויברכהו, יחשוב לו רעהו המברך כאלו קללו ולא יחמול מקחת בגדו.

פסוק טו
דלף - היא טפת המטר כמו: ידלוף הבית.
טורד - מגרש, תרגום: ויגרשום וטרדינון.
סגריר - כפול הלמ"ד על משקל זרזיף, כלומר ביום שיסגרו בני אדם מפני דלף המטר הטורד והמגרש אותם, או המטר נקרא סגריר.
ואשת מדינים - נשתוה לדלף שהיא מגורשת משכניה והרוצה לצפון אותה שלא ירצה לשלח מדנים יצפון רוח והבל, אפילו שמן מור שתמשח ימינו האשה, יקרא לה לפתותה רוח הוא, כי לא יוכל ליסרה ותהפוכות הרוח רבות ואין יכולת באדם לאחוז בה, על כן דמה האשה לרוח ובענין שהימין מוכנת לכל דבר אמר: ושמן ימינו וכמוהו הנה ימינך:

פסוק יז
ברזל בברזל - בי"ת בברזל מושכת במקום שנים והטעם בפני רעהו וטעם הבי"ת בעבור.
יחד - שנים שרשים חדד יחד ונקרא הזעם פנים, בעבור שיראה בהם כמו שמצינו פני ה' חלקם, ופניה לא היו לה עוד ועניני זעם וחרון.
וכן פירוש ברזל - בעבור ברזל הוא מחודד. וכן הוא איש יחד בעבור פני רעהו, כלומר שהוא מחדד לריב עמו בעבור חמות רעהו.

פסוק יח
נוצר תאנה - יתכן שיהיה דבק למעלה שאין ראוי להתחדד עם אדניו, כמו עם רעהו ומי שישמרהו מכל דבר רע האדון יכבדהו.

פסוק יט
כמים, שאול - [יט-כ] פירוש כמים שגברו בעבור מים אחרים שיתערבו, גם כן הפנים בעבור הפנים. והטעם: חמות כמים כן לב האדם מלא רע, בעבור האדם שישנאהו והוא פירוש נכון. והזכיר שאול ואבדון, כי השונאים רעיהם בלבבם חנם יורדים אליהם והם לא תשבענה ועיני האדם כמו כן לא תשבענה לראות, כי כשתחזינה הולכין לאבדון, לא תאמר שבענו מראותו ונוסר.

פסוק כא
מצרף - אם. ריפות החטים הכתושים וכן הפירוש מצרף יש לכסף לצרפו.
וכור לזהב – לזקקו.
ואיש - כלומר כל אחד צרוף וזקוק לפי מהללו, כלומר לפי מה שנתכוון להללו, אבל אם תכתוש את האויל בתוך המכתשת בחזקה, לא תסור אולתו מעליו, כאשר תסור קליפת הריפות.
ואיש - כמו ואיש לא נעדר ואיננו בן אדם.

פסוק כג
ידוע, חסן, גלה, כבשים, ודי - [כג-כז] ה' דבקים:
שית לבך - שלא תשכחם ואל תשת לבך אל מעלה גדולה, כי לא לעולם קיימים האוצר והמלוכה, נראה הדשאים והעשבים יאספו עמך ויהיו מאכל לצאנך והכבשים יהיו בעבור מלבושיך ועתודים חלף שדה והחלב כענין מאכלך, ומאכל בני ביתך וחיים שתחיינה בו נערותיך.

פסוק כד
חוסן - אוצר.

פסוק כו
מחיר כסף - חלוף כמו כסף מחיר זה ולפי דעתי ממנו מחיר כלב חלוף ותמורה, ונראה מהיום שעבר וכן הפירוש פני צאנך אשר שמו פניהם ללכת שם.
שית לבך - שלא תשכחם ואל תשת לבך אל מעלה גדולה, כי לא לעולם קיימים האוצר והמלוכה, נראה הדשאים והעשבים יאספו עמך ויהיו מאכל לצאנך והכבשים יהיו בעבור מלבושיך ועתודים חלף שדה והחלב כענין מאכלך, ומאכל בני ביתך וחיים שתחיינה בו נערותיך.

פרק כח

פסוק א
נסו ואין רודף רשע - הרשעים ינוסו או כמו נסים ואין רשע רודף אותם, אבל רודף אותם קול עלה נדף, ככפיר שיושב לבטח, כן הם בוטחים ואינם נסים.

פסוק ב
בפשע ארץ - עם הארץ יש להם רבים שרים להשחיתם ובעבור אדם מבין יודע דעת, שישיבם מפשעם, כן יאריך העם.

פסוק ג
סוחף - שוטף, או סוחב הזרעים.

פסוק ד
יהללו רשע - בעבור שילך בדרכיהם.
יתגרו בם - בעוזבי התורה.

פסוק ה
אנשי רע - שיתעסקו במעשה הרע לא יבינו משפטי ה'.
ומבקשי ה' - בבית תפלתו אז יבוקש המשפט מפיהו ע"י נביא, הם יבינו כל דבר טוב.

פסוק ו
בתומו - בדרך תומו.

פסוק ז
ורועה - מן רעה המלך.
זוללים - המתאווים לאכל בשר והעד זוללי בשר.
יכלים – יתן כלימה.

פסוק ח
לחונן - לאיש שיחון הדלים.

פסוק ט
גם תפלתו - שיתפלל לשם בצרתו יתעב.

פסוק י
משגה - מדרכם אולי יכשלו בדרך רע.
בשחותו - שעשה ללכדם הוא יפול.
ינחלו טוב - אחרי מות המשגה.

פסוק יא
ודל מבין - יוכל לחקור בדבר, שהוא חכם בעיניו.

פסוק יב
רבה - גדולה תפארת שיתפארו עם הארץ בראותם הצדיקים שמחים ועליצים.
יחופש אדם - שהרשעים יחפשו הונם ויעשקום.

פסוק יד
מפחד תמיד - מן השם ולא יפשע.
ומקשה לבו - לבלתי הבין התוכחה.
יפול ברעה - שחשב לעשות.

פסוק טו
ארי, נגיד - [טו-טז] חסר כ"ף.
שוקק - מן שוק, כלומר דורס, כן מושל שהוא רשע על עם דל, וכן נגיד שהוא חסר תבונה, נמשל לארי ולדוב בעשקו העניים.

פסוק טז
שונאי - ביו"ד להורות, כי על המושל והנגיד ידבר.

פסוק יז
אדם עשוק בדם - כמו עושק וכן אגור כמו אוגר השדודה, כמו השודדה השכוני, כמו השוכן, ומי שהוא עושק בדם נפש, רוצח עונותיו יביאוהו לצרה, שילך אל הבור להמית נפשו ולהשליכה במקום רע ולא ימצא מי ישיבנו. פרוש אחר: אדם עשוק מממונו ומעצמו בעבור דם נפש ששפך עד רדתו לבור, הוא ינוס ממקום למקום כי הוא מפחד על נפשו והבור רמז לקבר.

אל יתמכו בו - דרך אזהרה, כלומר שלא יתמכוהו אחרים בנפלו ולא ירחמו עליו, בשביל שהשחית הנוצר בצלם אלהים.

פסוק יח

הולך - בדרך תמים והעד ונעקש דרכים מצד דרכיו המעוקשים.
דרכים - אינם שתים לבד, והעד באחת, שהבי"ת נקודה בשבא, כלומר באחת מהן.

פסוק יט

ומרדף - פועל יוצא ללב.
וריקים - הם המורדפים והרדיפה היא המהירות ללכת אותם ריקים, שהם רשים שאין להם מאומה. וכן: נעור וריק:

פסוק כ

איש אמונות - שיעשה אמונות הוא רב ברכות, כלומר שיברכוהו אחרים, או השם והוא הנכון, וסוף הפסוק לעד: ואץ. ממהר להעשיר לא יהיה נקי מן השבר.

פסוק כא

לא טוב - דבק בפסוק פנים ואחור, וכן הוא הפירוש ובעבור פת לחם שיפשע וימרוד גבר לא טוב.

פסוק כב

נבהל להון - כפירוש ואץ להעשיר, כלומר נבהל ואץ לקבץ הון יקרא איש רע, עין שעינו רעה כמו: ורעה עיניך.
חסר - כשיקבצנו ולא יתן לעני ממנו.

פסוק כג

אחרי - אמר שלמה: מי שיוכיח אדם אחר מצותי, חן ימצא בעין כל רואיו יותר מן המחליק לו לשונו.

פסוק כד

אין פשע - אין עלי פשע, כי יאמר שלי הוא באמת.
חבר הוא לאיש משחית - הונו, כי הוא יסיתהו לגזול אביו.

פסוק כה

רחב נפש - כענין שנפשו רחבה ואינה מפחדת מהשם.
יגרה מדון - יערב.
ידושן - ישבע דשן.

פסוק כו
בוטח בלבו הוא כסיל - והולך בדרך חכמים לבטוח בשם - ימלט מצרה.

פסוק כז
נותן לרש - אין לו מחסור, כי השם ימלא צרכיו כענין מלוה ה' חונן דל.
ומעלים עיניו - מן העניים, רוב מארות לו.

פסוק כח
יסתר אדם - הם עושי משפט שיסתרו מפני הרשעים, וסוף הפסוק לעד.

פרק כט

פסוק א
איש - שצריך תוכחות והם יוכיחוהו תמיד, ומקשה ערפו פתאום ישבר ולא יהיה לו מרפא.

פסוק ב
ברבות צדיקים - כענין רבה תפארת.

פסוק ג
איש, ישמח - בן שמחה לאביו.
ורועה - מן רעך, או מענין: כמרעיתם וישבעו, כלומר מפרנס הזונות והעד: יאבד הון.

פסוק ד
ואיש תרומות - ידענו כי תרומות הנשיא שהוא לוקח מעם הארץ היא ששית האיפה, כלומר מלך בעבור משפט שיעשה - יעמיד הארץ, ואיש לוקח תרומות רבות יותר מן המדה הידועה - יהרוס אותה.

פסוק ה
גבר, בפשע - [ה-ו] מחליק - מדבר חלקות על רעהו אולי יוכל לרמות אותו.
פעמיו - דבק עם גבר מחליק, כענין ורשתו אשר טמן תלכדו והפסוק הבא לעד, כלומר בעבור פשע יוקש רע מוקש, או מוקש רע אחד.

פסוק ו
וצדיק ירון - בנפשו במוקשו.

פסוק ז
יודע צדיק דין דלים - בעבור שיתעסק לריב ריבם.
ורשע - לא יבין דעת ומשפט.

פסוק ח
יפיחו - יסבבו, פחים, כלומר שהשם ישים פחים ללכדם בעבור אנשי לצון.
וחכמים - בחכמתם ישיבו, אף השם וינצלו מן הפחים.

פסוק ט
איש, את - כמו עם, כלומר חכם שיצא למשפט עם איש אויל.
ורגז - יחרד או ישחק, אין נחת לחכם עמו.

פסוק י
אנשי דמים - שישפכו דם, הם ישנאו התם ויהרגוהו.
יבקשו נפשו - נפש התם וידרשו דמו. פרוש אחר: נפשו דבקה עם אחד מאנשי דמים, וכן הוא וישרים יבקשו נפשו, איש דמים להמיתם בעבור התם, או מלת נפשו דבקה עם אחד מן וישרים ויהיה הענין כפול.

פסוק יא
כל, באחור - כמו נסעו אחור והוא שם דבר, או שם תאר או שם והוא הנכון למבין.
ואחור - רמז ללב שהוא אחר מוצא השפתים וכן יכחידנה תחת לשונו רמז ללב שהוא תחת הלשון.
ישבחנה - מן משביח שאון, פירוש ישקיט, כלומר כל רוח דעתו יוציא כסיל ויודיעהו לאחרים, כענין ובקרב כסילים תודע וחכם בלב אשר הוא אחר המוציא, ישבחו רוח דעתו וישקיטנה ולא יודיענה לכסיל, כענין בלב נבון תנוח חכמה.

פסוק יב
מושל - כשידברו לו שקר וישמעם, אז ישרתוהו רשעים.

פסוק יג
תככים - שהדלות ישברהו כמו מתוך ומחמס ומזה הענין תוכו לרגליך נשברו ויהיה תכך ותכה.
נפגשו - כי הרש והדלות כאשר יגזרם השם וירדו משמים כמטר היורד על הארץ יפגשו בם, והם נפגשו.
מאיר - כי הם הולכים בחשך הדלות והשם יאיר עיניהם למלאת חסרונם והכל כפי המעשים.
פרוש אחר: תככים - שגזלו לו הונו בתוך ומרמה.

פסוק יד
מלך - באמת שיוציא דינם באמת המשפט ולא יהדר פני גדול.

כסאו לעד יכון - לו ולזרעו.

פסוק טו
שבט - להכות ותוכחת עם השבט יתן כל אחד חכמה לפתאים.
משולח - שילך על פי רצונו ולא ייסרהו אביו - הוא יתן בושה לאמו.

פסוק טז
ברבות, במפלתם - כענין פשעם.
יראו - צדיקים וישמחו.

פסוק יז
ויניחך - ויתן לך מנוחה.
מעדנים - בקחתו מוסר.

פסוק יח
באין - איש חזון, שאין לעם חזון להוכיח אותם, אז יפרע עם ויגלה.
אשרהו - אחרים יאשרוהו ברבות טובתו.

פסוק יט
בדברים - בלבד לא יוסר עבד, בשבט ותוכחות ראוי ליסרו.
כי יבין - אעפ"י שיבין המוסר, לא יענה למייסר לומר כן אעשה.

פסוק כ
אץ בדבריו - ממהר לדבר או ממהר בעניניו.
תקוה לכסיל - מפורש בשני ענינים בפסוק: ראית איש חכם בעיניו.

פסוק כא
מפנק - תחת מעדנים.
ואחריתו - שהוא מפונק יחפוץ להיות כבן והוא מן נין, ונאמר פועל מזה השם והוא ינון שמו כלומר קרא נין כענין אמר אלי בני אתה.

פסוק כב
איש אף - הוא יראה באפו, ע"כ יקרא אף.
יגרה - יערב.
חמה - קשה מאף והעד וחמתו בערה בו ואף בפנים לבד.

פסוק כג
יתמוך כבוד - אפילו בשפלותו יתמכהו שלא יפיל מעליו כבודו, או כבוד השם יתמכהו.

פסוק כד
שונא נפשו - שהאלה תמיתהו כשישמענה ולא יגיד הגנבה, כענין: וכלתו ואת עציו.

פסוק כה
חרדת - פועל נופל על החרדה אם הוא הלשון, כמו: ויאבד את לב מתנה, כלומר חרדת אדם שהוא מחריד אחר החורדת, תתן מוקש לנפשו.
ישוגב - השם ישגבהו מפני המחריד. פרוש אחר: שיחרדהו השם ויתן לו המוקש שישים ללכוד העניים. פרוש אחר: איש מפחד ולא יתן מבטחו בשם - יבואהו מה שיירא.

פסוק כו
רבים - גדולים בעבור מתנותיו, או בעבור עזרו ומאת השם יבא משפט מעלת איש, כי בידו המשרה והשפלות.

פרק ל

פסוק א
דברי אגור - היה בימי שלמה הולך ביושרו יודע דעת ונכבד בדורו, על כן המלך שלמה אסף דברי חכמתו בספרו.
בִּן - בחירק כמו בצרי, כמו ריש ורש בן נון בן לילה בן הכות.
המשא - הנבואה כענין נושא השם לבן אדם.
נאום - על משקל זבול.
הגבר - הוא אגור כענין שגברה חכמתו.
אתיאל ואוכל - היו חכמים חברי אגור או תלמידיו.

פסוק ד
מי הוא שעלה שמים וירד - כלומר שיש בו כח לעלות אל השמים הגבוהים ולרדת אל הארץ שהיא לעומק, לא אדענו בחכמתי.
בחפניו - כדי שיבין השומע כי חפניו וידיו הם רצונו או שכלו, כלומר שיאסוף הרוח שלא תהיה נושבת.
מי צרר מים - כאילו צררם בעבים הדומים לשמלה להמטיר על הארץ.
כל אפסי ארץ - שלא ימוטו, והאפסים הם הקצוות העומדות על בלי מה.
מה שמו ומה שם בנו - שידעהו בחכמתו.
כי תדע - אתה אתיאל אדם או בנו, הגד לי שם אחד מהם שידעהו. והטעם: אינו יכול לדעתו ואין בנבראים שידעו בחכמתו.

פסוק ה

כל אמרת אלוה צרופה - כענין: אמרות ה' אמרות טהורות והם המצות הצרופות כזהב המזוקק ובהם חכמת יראת השם ואין ראוי להתעסק בזולתה, על כן אל תוסף על דבריו אתה איתיאל, כענין לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו.

מגן - המ"ם נוסף, וכן מנגן כמו משברי אל.

אלוה, אל, שתים - [ה-ז] ג' דבקים, ע"ד תפלה.

פסוק ו

תוסף - מורכב מן יסף וספה שהוא ספות החטאת, והעד עליו השבא אשר תחת הסמ"ך. והפרוש אחר: והמורכב הוא מן תוסף ומן תוכף על משקל ירד. ועתה אשוב לפרש ואומר כי דברי החכם הם ז' חלקים וכלם ע"ד מוסר וכל חלק מד' דברים לבד שתים שאלתי וכן נהגו חז"ל באמרם ד' מידות באדם ד' מידות בתלמידים ובתוך אלה ששה פסוקים הדבקים ספר ד' יסודות והם שמים הן יסוד האש שהיא חמה ויבשה ורוח יסוד הלחות והחום ומים קרים ולחים וארץ יסוד הקור והיבושת, וכן הפירוש, דברי עומד במקום שנים כאלו דברי אגור דברי המשא והנבואה כענין עצת אחיתופל, כאשר ישאל איש בדבר האלהים, נאם הגבר יתכן ששאלוהו דברי חכמות אלהיות איתיאל ואוכל והגבר השפיל עצמו ואמר להם: איך תשאלוני כי אני בער יותר מאיש ואפילו בינת אדם אחד אין לי, ולא למדתי חכמה על ענין האלהי ולא דעת אל אדע, כלומר אין לי חכמה ודעת. פן יוכיח בך - בעניין שעבר על מצות לא תעשה.

ונכזבת - תהי נכזב בהתעסקך בחכמה אחרת זולת חכמת מצותיו ונכזבת כענין: בנים כחשים ונקראו כן ממרים פי השם.

פרוש אחר: בן יקה - בן יקהת עמים, כי בשביל דוד נאמר לבן: שלמה בן יקה וקהלת ואגור - הוא נאם הגבר לאיתיאל בדבר הנשים והסוסים שאמר: ארבה ולא אסור לבבי ואוכל, כי בער, איתיאל מתנחם אח"כ ואמר: עשיתי כמי שלא למד חכמה ולא ידע דעת שחקים ובקש קהלת שידע במשפט להצדיק ולהרשיע בלא עדים ולא אמרה תורה אלא על פי עדים, ועל זה נאמר: בקש קהלת וגו' שיענה מן השמים ולא היה לו כן, או אמר וכתוב: יושר דברי אמת, בשביל התורה כל אמרת אלוה צרופה אל תוסף וגומר, ואני לא שאלתי דבר נכון ששאלתי דבר שלא היה לי לישאל, כיצד היה לו למשה שעלה שמים וירד ואהרן שאסף רוח שנא' ויעמוד בין החיים ובין המתים ואליהו שצרר מים בשמלה ויהושע שהקים כל אפסי ארץ שמש בגבעון דום?! מה שמו - כי בניהם לא הגיעו לשמם ולדעתם, אף אני שאני מהם, ועתה שתים שאלתי מעמך.

פסוק ח
שוא - כמו שקר.
ודבר כזב - שלא אהיה עד כזב. וי"ו ועושר. תחת או, הטריפני מן ויהי טרף בביתי.
חקי - הראוי לי להעמיד בו הנפש.

פסוק ט
וכחשתי - זהו ואמרתי מי ה', כענין: לא ידעתי את ה'.
ותפשתי - שאשבע על הגנבה, ואתפש בשבועת שם אלהי לשקר, והתפישה בהזכרת השם.

פסוק י
אל תלשן - בפסוק הזה הזהיר מן הרכילות והזכיר עבד הבורח, כי קשה מכל הרכילות.
אל תלשן - אל תגלהו ותודיעהו בלשונך והוא עבד הבורח מהאומות ע"ג לארץ ישראל להתגייר, שלא ישיבוהו לו, שנא' עמך ישב בארצך.
עבד אל אדניו - שניהם אינם ישרה כענין לא תסגיר עבד אל אדניו ושם הזכיר שלא ילשינהו אל אדניו.
ואשמת - וכבר אשמת בעבור שברח אליך לכבוד השם, לחסות תחת כנפיו.

פסוק יא
דור דור, דור, דור, לעלוקה - [יא-טו] מי דור אביו יקלל מצואתו לא רוחץ - ד' דברים אלה דבקים בפירוש עם ד' בנות, והעד על זה: דור אביו יקלל עין תלעג לאב לעלוקה כמו עוות וראוי להיות עקולה מן משפט מעוקל והיא תהפך כמו: כשב כבש ירעף יערוף ושתים ושלש דרך אריכות:
לא יברך - כי גמלתו וראויה לברכה. ויש דור שהוא טהור ונכבד בעיניו ומצואתו לא רוחץ, כלומר ומי שלא יוכל לרחוץ את בשרו מצואתו ואיה ירחץ לבבו מרעתו, ויחשוב שהוא טהור?! רמז למתגאים.

פסוק יד
חרבות - העשוקים האביונים.

פסוק טו
לעלוקה - כענין העקולים והעוותים שעושין הד' דורות, יש בנות ותולדות ד' אשר בם ידינם השם.

בנות - תולדות, כלומר שהשם הולידם וכן בנותיו והון טעמו ממון. פרוש אחר: כמו רב לך הונך, ליקהת מן יקהת עמים וטעמו לחבור אם ופירוש: יש דור שאביו יקלל וראוי לכבדו.

פסוק טז

שאול - שישליכו בו הדור המקלל וימותו בלא עתם, כענין: מקלל אביו ואמו מות יומת: ועוצר רחם - שיעצור הרחם פה הבטן ולא יולידו, בעבור הדור שלא רוחץ מטומאת זנות, ושלא יהיה לו בנים ולא יהיה לו זרע.
וארץ לא תשבע מים - באין מטר ויבשו זרועים ויהיו מושפלים הגאים והרמים ברעב.
ואש - היא היורדת מן השמים לאכול הדור האוכלים העניים ועושקים האביונים, כאש שירדה עליהם בימי אליהו, וכן: ותצא אש מלפני ה'. או האש רמז לחום המייבש, כאש ולא ירד הגשם והזכיר האב והאם פעם שנית, כי זה הדור הלועג והמקלל רע מהג' דורות ועין שתלעג לאב המוסר אותו ותבוז לחברת אם המיסרת אותו, יהי חלל וינקרו עיניו עורבי נחל, שאין מרחמין על בניהן ולא יאסף לקבורה, כי המכבד אותם יאריכון ימיו.

פסוק יז

בני נשר - שירחמו על אבותם ובניהם.

פסוק יח

ושלשה, דרך, כן - [יח-כ] ג' דבקים:
נפלאו - נעלמו.

פסוק יט

הנשר - לא אדע איך הוא מעופף ברקיע באויר השמים והוא לא ידע אנה ינוח על הארץ.
פרוש אחר: דרך הנשר - שלא יעזוב אחריו דרך שיראה אדם מאין עבר וכן כלם.
ודרך נחש - איך יתכן ללכת על סלע בלי רגלים ואינו יודע באי זה מקום יוכל לנוח.
ודרך אניה בלב ים - המסתכנת לעבור בלב ים ולא תדע לאי זה מחוז יוליכנה הרוח.
בעלמה - בזנותו עמה שלא ייירא מהשם בעברו על מצות לא תנאף ולא יתבונן סופו.

פסוק כ

ומחתה - מן מחיתי כעב וכן הפירוש: ד' הם שנפלאו ממני ולא ידעתי אותם בחכמתי.
ג"כ דרך אשה מנאפת – למה לא תירא מהשם כי הנשים בכלל האנשים וכאשר אכלה ומחתה מאכל מפיה, כדי שלא תדע שאכלה, כן תזנה ותכחש ואמרה: לא פעלתי און והאדם ראוי להשמר ממנה.
אשה מנאפת - יכול בעלה מכסה דבר בשתים ואחר בשלש ואחר בארבע.

פסוק כא
תחת - בעבור רגז הארץ, רמז לעם הארץ.

פסוק כב
תחת עבד - שהמליכו השם עליהם בעבור חטאם ואינו מרחם על משלו ירגזו העם.
ונבל - בהיות שבע ומושל בעבור פשעם.
ותחת אשה - כאשר היא בעולה, כי תשנא את שונאיה שמאסוה ולא יכילוה, על כן יפחדו. ויתכן שנבעלה בעבור עון שונאיה.
ושפחה - שהיא יורשת גבירתה ומושלת עליה בגלל פשע הגברת, על כן ראוי לאדם להישמר מעון ולא ימשלו הנבזים על הנכבדים.

פסוק כד
ארבעה - חמשה פסוקים דבקים.
קטנים - קטנים מן הנבראים בארץ.
מחוכמים - והשם החכימם לעשות כן.

פסוק כה
לא עז - שאין כח בהם.
ויכינו - מאכלם כפי יכלתם.

פסוק כו
לא עצום - טעמו רב, כמו: וירבו ויעצמו.
בסלע ביתם - להסתר שם.

פסוק כז
חוצץ - פועל עומד, כמו יורד כמו: חדשיו חוצצו, כלומר נקבצו ונאספו כענין: כי מלאו ימי וכן ויצא חוצץ יצא מאוסף ומקובץ כענין: אסף החסיל. פרוש אחר: מן חצצון תמר.

פסוק כח
שממית - שם חיה. ויתכן שהיא החיה הנמשלת לאדם בצורה ובדמות והעד שהיא חיה בידיה תתפש, כלומר שתופשת מה שיתנו לה, היא נמצא בהיכלי מלך בעבור חכמתה, ואלה הד' הם מחוכמים והנוצר ראוי ללמוד מהם דרך ארץ.

פסוק כט
שלשה - ה' דבקים: ג' וד'. דרך אריכות.
צעד ולכת - כפל, כלומר שהולכים בנחת.

פסוק ל

ליש - מטיב לכת, בעבור שהוא גבור ואינו מפחד מבהמה כאריות ונמרים ודובים, ולא ישוב מפני כלם, כי הוא גיבור מכלם.

פסוק לא

זרזיר - שם חיה סמוך למלת מתנים - כלומר זרזיר ממתנים והזכירו כי הוא קל ברגליו וייטיב לכתו, כי בעת הצורך יוכל להשיג טרפו.

פרוש אחר: דבורים. פרוש אחר: נשר, או תיש ייטיב צעדו בלכתו, כי הצאן לא תעבורנה לפניו והענין כעתודים לפני צאן.

אל - איננו לשון פיוס.

קום - פעול, כמו סוג לב, כלומר שאין אדם קום להלחם עמו אז ייטיב צעדו, כי בעבור צדקו אין שטן מוקם כנגדו.

פסוק לב

אם נבלת - לנגד איתיאל ואוכל דבר ואם זמות שים יד לפיך ואל תדבר. פרוש אחר: אם נבלת - המלה לשון עבר תחת עתיד. והטעם: אם תהיה נבל, כלומר אם תעשה נבלה בעת שתתנשא למלוכה.

או אם זמות – וחשבת לעשות נבלה, שים יד לפה ולא תעבוד המזמה. פרוש אחר: ואם עברת שחשבת להתנשא לפניו.

ואם זמות - שים יד לפיך.

פרוש אחר: אם נבלת - חשוב בלבך בהתנשא בעזר הבורא.

ואם זמות – בעבור רשעך שים יד לפה.

פסוק לג

מיץ - ג' שרשים: האחד אפס המץ, והשני ימצו וישתו, והשלישי למען תמוצו,

ומיץ החלב והאף - הטעם בהמץ אחד מאלה, יצא מהם הדבר העומד בכח לצאת על ידי מעשה, כחמאה והדם ואפים, יקראו נחרים בעבור שיראו בהם וטעמו כן מיץ אפילו שיחרה אפו בכל עת, כאילו ימיצנו המיץ יוציא ריב, כלומר שיריב עם בני אדם ורצה לומר הזהר מן הנבלות, כי הוא גורר הכעס והכעס גורר המריבה.

פרק לא

פסוק א
דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו - בתחלת הספר הודיע כי יסרו אביו על החכמה וספר כאן שיסרתו אמו בת שבע אחר מות אביו, ללמדו חכמה להתרחק מן הנשים ומן היין, כי הם סבת הרשע והפשע ובעבור חכמתם וכבודם שבח האשה החכמה ע"ד אלפא ביתא להיות לזכרון.
למואל - הוא שלמה. ויתכן שנקרא כן, כי בימיו היה להם אל אחד ולא עבדו לפסילים, ג"כ נקרא העומד על כסאו עמנו אל.

פסוק ב
מה ברי - טעמו מה אתה נחשב ברי ובר בטני, שאני ילדתיך.
נדרי - שנדרתי בעת לדתי אותך, אם אמלט מצירי יולדה על כן יסרתיך שלא תתן לנשים חילך ואל תתן דרכיך למחות דרכי המלכים, כלומר שלא יהיה מנהגך לשנות מנהג המלכים, כי לא יאות להם זנות ושתות יין ושכר, פן ישתה כל אחד מהם וישכח מה שפירוש מחוקה על ספר.

פסוק ג
ודרכיך - עומד במקום שנים.
למחות - מן מחיתי.
מלכין - נו"ן תחת מ"ם, כמו לקץ הימין, לא יאמין בחיין.

פסוק ד
אי - כמו אין ופעם בחירק כמו: אי נקי כלומר אין נקי.

פסוק ה
עוני - שאחרים ענו אותו.

פסוק ז
רישו - שהיין משמח הלב על כן עמלו לא יזכור עוד בהתעסקו ביין.

פסוק ח
למ"ד לאלם – כמו בעבור.
חלוף - שם דבר, מן כליל יחלוף יגזור וכן הפירוש דברי למואל המלך דברי משא ונבואה הם שיסרתו אמו:
בני חלוף - בני תמותה, בעבור משפט המות ואמר שיחקרו עליו היטב.

פסוק י
אשת חיל מי ימצא - חיל ממון כמו אשה שתקנה חיל וממון בחכמתה, מי יוכל למצוא.
מכרה - מן תמכרו מאתם.

פסוק יא
בטח בה - בעבור שתכין.
ושלל - שהיא קונה.
לא יחסר - הבעל על כן יבטח בה.

פסוק יב
גמלתהו - תשיב לו גמול טוב, בעבור שבטח בה ולא גמלתו רע.

פסוק יג
דרשה - לקנות צמר ופשתים.
בחפץ כפיה - כאילו הכפים חפצות לעשות והפך זה, כי מאנו ידיו לעשות.

פסוק יד
כאניות - ההולכות למרחוק.

פסוק טו
לילה - קודם עלות השחר.
לביתה - לבניה.
וחוק - מאכל כענין ואכלו חקם לחם חק:

פסוק טז
זממה - חשבה לקנות שדה.
מפרי - רמז להון יגיע כפיה, כלומר מפרי כפיה נטעה ניטע לה כרם, כי אין מנהג הנשים לנטוע.

פסוק יז
בעוז מתניה - כאילו העוז חגרה.

פסוק יח
טעמה - כמו ברוך טעמך, כלומר יעצה כי טוב להתעסק בסחורה, על כן לא יכבה.

פסוק כ
פרשה. לחם לעני - לביתה. בניה כלומר לא תירא משלג היורד על הארץ, כי כל אחד מביתה לבוש מתולעת שני, או כל ביתה לבוש שנים, שם ממין פשתים וארגמן ממין הצבעים והוא אדום.

פסוק כג
זקני - הזקנים וישיבו בעלה עמהם בעבורה.
לכנעני - סוחר כמו כנעניה נכבדי ארץ.

פסוק כה
עוז - כאילו העוז וההדר לובשת.
ליום אחרון - לעת זקנתה תוכל לעמוד משחקת ואינה מפחדת מן החסרון, או לעולם הבא.
חסד - שהיא מוכנת לעשות חסד.

פסוק כז
עצלות - אשת עצלות.

פסוק כח
קמו - בבקר בניה כי לא יכבה בלילה נרה.
ויהללוה - זה המהלל שיאמרו לה רבות בנות עשו חיל - קנו חיל.
עלית - כמו: ותעל אחד מגוריה, כלומר גדלה על כלנה.

פסוק ל
שקר החן - גם זה הפסוק מהלל בניה הוא שהם אומרים לשקר אשת החן והבל הוא היופי.

פסוק לא
תנו - הבעל אומר לבניו: תנו לה מפרי ידיה עד שיהללוה המהללים על מעשיה, או מעשיה הם יהללוה, והנתינה בדבור כענין: תנו לה' אלהיכם כבוד. נשלם ספר משלי: